

Kontinuiteten

i

Kants filosofiske Udviklingsgang.

Af

Harald Høffding.

D. Kgl. Danske Vidensk. Selsk. Skr., 6. Række, historisk og filosofisk Afd. IV. 1.

Kjøbenhavn.

Bianco Lunos Kgl. Hof-Bogtrykkeri (F. Dreyer).

1893.

Kontinuität

Die Philosophie der Wirkungsursache

Indhold.

	Side
Indledning	5.
I. Aarsagsbegrebet	9.
II. Analyse og Konstruktion	18.
III. Teori og Praxis	35.
IV. Det kopernikanske Princip	47.

1864

Indledning.

1. Forud for Kants Hovedværk «Kritik der reinen Vernunft» (1781) gaar der som bekendt en lang Aarrække, i hvilken de store Ideer, der gennem dette Værk skulde faa saa stor Indflydelse paa det følgende Aarhundredes Aandsliv, langsomt modnedes. Kant er derfor ofte bleven anført som Exempel paa sen Modenhed. Han var 57 Aar, da «Kritik der reinen Vernunft» udkom. Men skønt hans Betydning og Berømthed utvivlsomt især skyldes dette Værk, vilde det dog være urigtigt at antage, at hans foregaaende Arbejder blot skulde have Værdi som forberedende Led i hans Udviklingshistorie og miste deres Betydning, efter at Hovedværket var kommet for Lyset. Som de allerede i sin Tid skaffede Kant et højt anset Navn, saa at han endog formedelst dem blev stillet sammen med Lessing, førend han stod som Forfatteren til «Kritik der reinen Vernunft», saaledes frembyde de endnu den Dag i Dag mere end rent historisk Interesse. De indeholde Tanker, hvis Tid ikke er forbi. Mange af disse Tanker har Kant — til Dels med Metamorfoser, der betingedes ved hans senere Standpunkt — stedse fastholdt og paa ny udviklet i sine senere Værker; det er især om dem, at denne Afhandling skal dreje sig. Men der findes i de tidligere Arbejder ogsaa Tanker, som i de senere Værker med Urette stilledes i Skygge eller helt opgaves. Det var ikke i alle Henseender et Fremskridt, Kant gjorde, da han naaede sit definitive Standpunkt. Særligt hvad Formen angaar, have de tidligere Arbejder et afgjort Fortrin. Kant fremtræder i dem som en klar og elegant Forfatter, hvad han ingenlunde kan siges at være i alle Partier af sine senere Værker.

Det var naturligt, at det Nye, Storartede og Betydningsfulde i Hovedværket baade for Kant selv, hans Disciple og hans Fortolkere maatte faa de tidligere Arbejder til at træde i Skygge. Først i de senere Aar har man af rent historisk Interesse draget dem frem. Men det har da netop overvejende været for at paavise Overgangsleddene til det definitive Standpunkt. Dette Studium har — i Forbindelse med de Kantiske Manuskripter, som i de senere Aar for første Gang ere bragte for Lyset — bragt Klarhed over Kants Udviklingsgang i flere Henseender, samtidigt med, at det paa nogle Punkter har vist sig

umuligt at komme til noget bestemt Resultat. Jeg vil i denne Afhandling søge at belyse nogle Hovedpunkter i Kants filosofiske Udvikling, saaledes at jeg særligt vil godtgøre Kontinuiteten i denne og den blivende Betydning af Adskilligt i de tidligere Arbejder.

Kant selv har ved forskellige Lejligheder udtalt, at hans Udvikling har havt bestemte Vendepunkter. I et Brev til Mendelssohn af 18. August 1783 skriver han om den Maade, paa hvilken «Kritik der reinen Vernunft» var bleven udarbejdet: «Hvad der var Produktet af i det Mindste tolv Aars Eftertanke, havde jeg affattet i Løbet af fire til fem Maaneder»¹⁾. Denne Udtalelse viser os hen til Aaret 1769 som Tidspunktet for Indledelsen af den Tankerække, der direkte førte til «Kritik der reinen Vernunft». Og hermed stemmer hvad Kant langt tidligere havde skrevet til Lambert (2. September 1770): «For et Aar siden er jeg, som jeg smigrer mig med, naat til det Begreb, som jeg ikke frygter for nogensinde at behøve at ændre, om jeg end maa udvide det, og ved hvilket alle Slags metafysiske Spørgsmaal kunne prøves efter ganske sikre og lette Kriterier, saa at det med Sikkerhed kan afgøres, hvor vidt de ere opløselige eller ikke.» I de Optegnelser af Kant, som Benno Erdmann har udgivet under Titelen «Kants Reflexioner», og som indeholde adskillige interessante Bidrag til hans Udviklingshistorie, hedder det, i et Fragment, der synes at høre til et Udkast til en paatænkt Fortale til «Kritik der reinen Vernunft: «Aaret 1769 gav mig meget Lys»²⁾. Og da en af Kants Disciple vilde foranstalte en Samling af hans mindre Skrifter, ønskede Kant ikke, at der blev optaget Arbejder deri, som vare ældre end 1770 (Brev til Tieftrunk af 6. Februar 1798).

Her haves altsaa et Datum for Begyndelsen af den sidste Periode i Kants Forsken, og et Bevis for, at han selv opfattede den som en sammenhængende Helhed. Et Vendepunkt i hans Udviklingsgang er fastslaaet, og dermed stilles den Opgave — særligt naar man vil vise Udviklingsgangens Kontinuitet — at forklare, hvorledes dette Vendepunkt forberedes ved og hænger sammen med den forudgaaende Periode.

Endnu et Problem har Kant selv stillet dem, der beskæftige sig med hans Udviklingsgang, ved sin Henviisning til den Gæld, han stod i til David Hume. «Jeg tilstaar frit», hedder det i Fortalen til «Prolegomena», «det var Erindringen om David Hume, der for mange Aar siden afbrød min dogmatiske Slummer og gav mine Undersøgelser paa den spekulative Filosofis Omraade en helt anden Retning»³⁾. Her henvises der altsaa ogsaa til en Afbrydelse, idet en Impuls ude fra griber ind og medfører en helt ny Retning i

¹⁾ En aldeles lignende Udtalelse findes allerede i Kants Brev til Garve af 7. August 1783: «Den Vortrag der Materien, die ich mehr als 12 Jahre hinter einander sorgfältig durchgedacht hatte, ... brachte ich in etwa 4 bis 5 Monathen zu Stande.» (Dette Brev er trykt hos Alb. Stern: Ueber die Beziehungen Chr. Garve's zu Kant, p. 33 ff.)

²⁾ Reflexionen Kants zur kritischen Philosophie. Aus Kants handschriftlichen Aufzeichnungen herausgegeben von Benno Erdmann. II. Leipzig 1884. p. 4. (Nr. 4.)

³⁾ Prolegomena zu jeder künftigen Metaphysik. Riga 1783. p. 13.

Tankearbejdet. Spørgsmaalet bliver da først og fremmest, paa hvilket Punkt i Kants Udvikling denne Vækkelse skal sættes. Dette Spørgsmaal har, trods al den Lærdom og Skarpsindighed, der er anvendt derpaa, ikke naat nogen enstemmig Besvarelse af Kantforskerne. Der er intet Punkt, hvor der er et saadant Spring i Kants Tankeudvikling, at en bestemt Indgriben af en fremmed Tankegang skulde kunne siges at være en uundgaelig Antagelse. Overalt kan Fremgangen meget vel forklares som Fortsættelse af den forudgaaende Tids Arbejde. En af de mest fremragende Kantforskere har antaget, at Aaret 1769, i hvilket efter Kants udtrykkelige Erklæring hans definitive Filosofis Grundtanke opstod, ogsaa kunde være det Tidspunkt, i hvilket Vækkelsen af den dogmatiske Slummer blev til¹⁾. Det vilde jo unægteligt være det Simpleste, om de to af Kant selv omtalte Vendepunkter faldt sammen. Om det forholder sig saaledes, kan først afgøres ved en nærmere Undersøgelse af den Ændring, der skete i 1769. I og for sig er der ingen Rimelighed for, at de to Tidspunkter falde sammen. Et er jo en Vækkelse, et Andet en Opdagelse; Et er en ny Retning, et Andet et nyt Resultat. Hvad der skete i Aaret 1769, kan have været et Fremskridt, der kun blev muligt ved, at Vækkelsen var gaaet forud, maaske lang Tid forud. Det Lys, der i det Aar opgik for Kant, kan han have maattet søge længe, før han fandt det. Og dette bekræftes dels ved, at han i Brevene til Garve og Mendelssohn taler om «mere end tolv Aars Arbejde», «i det Mindste tolv Aars Arbejde», dels ved, at han i «Prolegomena» udtaler, at den Forskel, han [i «Dissertationen» (1770)] gjorde mellem Sansningens og Forstandens Elementarbegreber, først lykkedes «efter lang Eftertanke»²⁾.

Det vilde ganske vist være af ikke ringe Interesse, om Vækkelsens Tidspunkt bestemt kunde angives. Forholdet mellem Kant og Hume er et Hovedpunkt i hele den nyere Filosofis Historie. Man vil kunne fremstille denne Historie som en stor Dialog, i hvilken Humes Replik og Kants Svar paa den staa som de mest betydningsfulde Indlæg. Baade ved Modsætningen mellem dem og ved Slægtskabet mellem dem er Studiet af deres Værker en Kilde til stedse ny Orientering med Hensyn til filosofiske Principspørgsmaal. Det vilde da være af stor Interesse at faa at vide, paa hvilket Punkt i sin Udvikling Kant egentligt ret hørte Humes Replik. At det ikke var det Tidspunkt, da han første Gang læste Hume, ligger i hans Udtryk: «Erindringen om David Hume». — Det vilde tillige være af almindelig psykologisk Interesse, om dette Spørgsmaal kunde belyses nærmere; vi vilde derved faa et klassisk Exempel paa, hvorledes en afgørende Paavirkning kan modtages paa eminent selvstændig Maade.

Men netop i de Vanskeligheder, der ere forbundne med at paavise Vækkelsens

¹⁾ Friederich Paulsen: Versuch einer Entwicklungsgeschichte der Kantischen Erkenntnisstheorie. Leipzig 1875. p. 126 ff.

²⁾ Prolegomena zu jeder künftigen Metaphysik. Riga 1783. p. 119.

Tidspunkt ser jeg et Bevis paa Kontinuiteten i Kants Udvikling. Netop fordi Kants Tænkning var i stadig Udfoldelse, — netop paa Grund af hans stadige Stræben og utrættelige Selvkritik (i hvert Tilfælde indtil det for ham definitive Standpunkt var naat), er det vanskeligt at afgøre, naar og hvorledes de ydre Impulser, som paa enkelte Punkter vides at have været bestemmende, have grebet ind. — Disse Bemærkninger gælde iøvrigt ikke blot Indflydelsen fra David Hume, men ogsaa den Paavirkning, Kant har modtaget fra en anden stor Samtidig, og som paa det moralfilosofiske Omraade greb ikke mindre dybt ind i Kants Udvikling end Humes gjorde paa det erkendelsesteoretiske, — nemlig den, som kom fra Jean Jacques Rousseau. Heller ikke denne vilde man være bleven opmærksom paa, hvis der ikke tilfældigvis var blevet opbevaret Ytringer af Kant i den Henseende.

Den Vanskelighed, som her har vist sig, kommer ofte igen ved Undersøgelsen af en Udviklingsproces, især paa det aandelige Omraade. At bestemme det nøjagtige Forhold mellem indre Udfoldelse og ydre Paavirkning, hvor der fra først af er store Kræfter i Bevægelse, kan let blive en uløselig Opgave. Det kan her ofte synes, som om den indre Udfoldelse kunde gøre Alt, naar den blot fik gunstige Betingelser, uden at nogen særegen ydre Impuls behøvedes. Saaledes gaar det os netop ved Humes og Rousseaus Indflydelse paa Kant; det er kun de ydre Vidnesbyrd, der føre til at undersøge den. Hvor Kantforskerne ere uenige med hverandre, anvende de da ogsaa i Debatten den Metode at vise, hvorledes Fremskridtet paa det bestemte Tidspunkt, der af Modparten antoges for Vækkelsens Tidspunkt, kan forstaaes uden ydre Paavirkning. Denne Metode kan saa meget des lettere gennemføres, som en Paavirkning ved en betydelig Aands Udvikling meget ofte vil øve sin Indflydelse paa indirekte Vis, idet den mere vil bestaa i Udløsning af den egne, hidtil bundne Kraft end i en Meddelelse af Stof. Hvad der bliver Vækkelsens Resultat, behøver da ikke at ligne den vækkende Paavirkning. Det Ord, hvorved man vækkes, har jo ofte slet ikke Noget at gøre med den Gerning, man vækkes til.

Skønt jeg i det Følgende lejlighedsvis tillader mig en Formodning om Tidspunktet for Vækkelsen, tillægger jeg dog Striden derom størst Interesse derved, at den har styrket Indtrykket af Kontinuiteten i Kants Udvikling. Kant selv var iøvrigt heller ikke af den Mening, at hans førkritiske Skrifter ganske skulde have mistet deres Betydning. I et Udkast til Fortale til «Kritik der reinen Vernunft» siger han: «Ved denne min Afhandling er mine tidligere metafysiske Skrifters Værdi aldeles tilintetgjort. Kun Ideens Rigtighed vil jeg endnu forsøge at redde»¹⁾. Der anerkendes dog altsaa et Tankeslægtsskab trods Vækkelsen og Vendepunktet. Det er det, der i nærværende Afhandling særligt skal behandles.

For Oversigtens Skyld deler jeg Fremstillingen i fire Afsnit, saaledes at vi inden

¹⁾ Reflexionen. II. p. 5 (Nr. 7).

for hvert af disse undersøge Forholdet mellem det tidligere og det senere Standpunkt for et enkelt bestemt Punkts Vedkommende.

I.

Aarsagsbegrebet.

2. I Kants Studieaar optoges hans Interesse af Wolfs Filosofi og Newtons Fysik. Til begge indtog han en selvstændig Stilling, hvilket allerede af den Grund var en Nødvendighed, at der var en Modstrid mellem dem, da Wolf endnu fulgte den kartesiansk-leibnizianske Fysik og bestred Newtons Attraktionslære. Allerede denne Modstrid maatte vække Eftertanken, og vi se da ogsaa allerede i Kants første selvstændige Periode (1755—62)¹⁾ Forsøg af ham paa at ændre sit filosofiske Grundlag saaledes, at Newtons Fysik kunde komme til sin Ret. Kant stod med sin Anerkendelse af Newton ikke ene i den Wolfiske Skole²⁾. Men han optraadte paa en selvstændigere Maade end andre Wolfianere, og det ikke blot overfor Wolf, men ogsaa overfor Newton. I sit berømte Ungdomsskrift «Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels» (1755) tager han Problemet om den naturlige Sammenhæng i Universet op paa det Punkt, hvor Newton ikke blot havde forladt det, men endog erklæret det for uløseligt. Trods sin store Ærbødighed for Newton kunde Kant ikke slaa sig til Ro ved hans Udtalelse om, at der ikke kunde gives nogen naturlig Aarsag til, at Planeterne bevæge sig omkring Solen i koncentriske Baner, i samme Retning og omtrent i samme Plan, og at et tilsvarende Forhold finder Sted hvad Biplaneterne angaar. Kant ansaa Appel til en overnaturlig Aarsag for uvidenskabelig og forsøgte at vise, at den samme lovmæssige Orden, der nu forener alle Legemer og Elementer til et stort Hele, ogsaa havde lagt sig for Dagen ved Verdenssystemernes Oprindelse. Derved førtes han til sin kosmogoniske Hypotese, i hvilken han søgte at vise, at Solsystemets (og i Analogi dermed andre Verdenssystemers) Oprindelse kan forstaaes ved Virken af Kræfter, som den Dag i Dag ere i Virksomhed. Det var Aktualitetsprincippet, det af Newton opstillede Forlangende om vera causa, som han anvendte paa det i Tiden Fjerne, medens Newton kun havde anvendt det paa det i Rummet Fjerne.

Kants Iver for at gennemføre en mekanisk Naturopfattelse hænger nøje sammen

¹⁾ Forud for denne Periode ligger kun en Afhandling om Vurderingen af levende Kraft (1747) og to naturvidenskabelige Smaaafhandlinger (1754).

²⁾ Kants Lærer, Martin Knutzen, havde allerede søgt at forbinde Newtons Fysik med Wolfs Filosofi, og han indførte sin Discipel i Studiet af begge. Smlgn. Benno Erdmann: Martin Knutzen und seine Zeit. Ein Beitrag zur Geschichte der Wolfischen Schule und insbesondere zur Entwicklungsgeschichte Kants. Leipzig 1876. — I Danmark erklærede Wolfianeren Jens Kraft, Professor i Sorø, sig i sin «Cosmologie» (København 1752) mod den kartesianske Fysik og for Newtons.

med en filosofisk Tankegang, der allerede paa den Tid udviklede sig hos ham. Det var, mente han, en falsk Forudsætning, man gik ud fra, naar man mente, at Naturen overladt til sig selv kun vilde frembringe Uorden og Kaos. Ikke ved et Tilfælde, men i Følge sine egne Love frembringer Naturen det Hensigtsmæssige. Og netop det Faktum, at de forskellige Elementer saaledes fra først til sidst virke sammen og omspændes af en og samme Naturorden, vidner om, at de i deres Væsen og Udspring ikke ere uafhængige af hverandre. Selve den mekaniske Sammenhæng mellem Alt i Verden fører altsaa til Antagelsen af en Enhedsgrund for Alt. To Opfattelser stiller Kant sig i Modsætning til, — paa den ene Side den absolute Atomistik, der antager indbyrdes uafhængige Atomer, som kun ved et Tilfælde komme til at virke sammen, — paa den anden Side Fysikoteologien, der antager en ydre Indgriben af Guddommen i Verdensmaskineriet. De tre Begreber: Element, Lov og Kraft vilde han ikke paa udvortes Maade have skilt ad¹⁾. Denne Betragtning blev især af Betydning ved Problemet om Oprindelsen til den Harmoni og Hensigtsmæssighed, der findes i Verden. Kant klager over, at en næsten almindelig Fordom har indtaget de fleste Forskere mod Naturens Evne til at frembringe noget Ordnet ved sine almindelige Love. I hans Øjne er netop den Orden og Harmoni, der viser sig i, hvad der frembringes efter Naturens Love, et Vidnesbyrd om, at «alle Tings Væsen have et fælles Udspring i et Grundvæsen». Den fælles Forbindelse tyder paa en fælles Afhængighed. Jo mere man lærer Naturen at kende, des mere overbevises man om, at Tingene i Verden i deres inderste Væsen ikke ere sondrede fra hverandre og fremmede for hverandre.

I dette sit Ungdomsskrift finder Kant altsaa Forbindelsen mellem videnskabelig Erkendelse og religiøs Tro ikke ved at bryde gennem den Sammenhæng, hin finder i Naturen, men netop ved at gaa ud fra denne Sammenhæng. Og han opfatter ikke Teleologi og Mekanisme som Modsætninger, men fordrer det Hensigtsmæssige forklaret som Frugten af en Udvikling efter almindelige Naturlove.

3. Den samme Tanke, som Kant praktisk havde anvendt i sin astronomiske Hypotese, udtalte han samtidigt i abstrakt Form i sit Habilitationsskrift om Erkendelsens Principer²⁾. Han kalder den her Koexistentsens Princip. Hvis man — saaledes er Kants Tankegang — vilde antage, at de enkelte Ting (Substantser) i Verden eksisterede hver for sig, uafhængige af hverandre, vilde man ikke fra nogen enkelt af dem kunne slutte sig til de andres Existents. Men saaledes er det ikke. Formedelst den gensidige

¹⁾ Om den inderlige Sammenhøren af Begreberne Element og Kraft handler særligt en Afhandling af Kant fra det følgende Aar: *Monadologia physica* (1756), i hvilken Atomerne (α: de absolute Atomer) opfattes som Kraftpunkter, paa lignende Maade som i vore Dage Fechner har opfattet dem i sin «Atomenlehre».

²⁾ *Principiorum primorum cognitionis metaphysicæ nova dilucidatio*. (Sämtl. Werke, herausg. von Rosenkranz und Schubert. I, p. 1–44.)

Sammenhæng mellem alle Ting i Verden, kan man drage Slutninger fra den ene til den anden. Dette kan ikke skyldes Tingenes blotte Koexistents, men maa bero paa Fællesskab i Oprindelse, paa fælles Afhængighed af et og samme Væsen. I selve Naturordenen ligger der altsaa et Bevis for en højeste Aarsag. Denne Paavisning af et fælles Ophav for alle Ting i Verden som Forudsætning for Vexelvirkningen efter almindelige Love, mener Kant at have været den Første til at give (*primus evidentissimis rationibus adstruxisse mihi videor*).

Vi staa her overfor en Tanke, som Kant ikke blot tillagde stor Betydning i sine første Arbejder, men som han senere atter og atter vendte tilbage til, og som er karakteristisk for hans Maade at behandle Problemer paa. Hvor Kant staaer over for et stort Princip (som f. Ex. her den mekaniske Naturopfattelse), dér tager han det efter dets hele Rækkevidde og søger enten at vise, at det ved nærmere Eftertanke fører til helt andre Konsekventser end det fra først af syntes, eller ogsaa, at hele den Sfære, det gælder for, ikke udtrykker den absolute Virkelighed, men kun en Side ved den. Den første Fremgangsmaade anvender han i sin tidligere Periode, den anden i sin senere Periode. Denne Fremgangsmaade har en vis Storhed ved sig; den udmærker sig fordelagtigt frem for den saa hyppige Halveren af Begreberne og for den Kortsynethed, der hellere søger sig et stakket Skjul i tilsyneladende Undtagelser end resolut tænker Principet igennem. Men den har ogsaa sine Farer, som Kants eget Exempel senere vil vise os.

4. Syv Aar efter Habilitationsskriftet og den kosmogoniske Hypoteses Udgivelse optog Kant den samme Tankegang, der havde besjælet dem, i sit Skrift «*Einzig möglicher Beweisgrund zu einer Demonstration des Daseins Gottes*» (1762).

Her udføres mere i det Enkelte den Kritik af Fysikoteologien, som allerede var indledet i «*Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels*». Kant bebrejder den, at den anser Harmonien og Hensigtsmæssigheden i Naturen for tilfældige og derfor søger en Aarsag til dem uden for Naturen. Den bliver derved uvidenskabelig og har ofte hindret Erkendelsens Fremskridt, idet Nytte og Fuldkommenhed bleve betragtede som Tegn paa, at den Ting, der besad dem, ikke havde nogen naturlig Oprindelse, hvorfor man undlod al videre Forsken. Og selv om man gaar ind paa den fysikoteologiske Tankegang, fører denne dog ikke til hvad den religiøse Tro fordrer. Den forklarer nemlig kun Elementernes Ordning, ikke deres Oprindelse. Den Guddom, hvis Tilværelse kan sluttes efter denne Tankegang, bliver da kun Verdens Bygmester, ikke Verdens absolute Ophav¹⁾.

¹⁾ Det har sin Interesse at fastholde, at Kants Kritik af Fysikoteologien allerede stammer fra 1755 og 1762. Ti den stemmer i Hovedtrækket med Humes Kritik i «*Dialogues on natural religion*», der udkom 1779, to Aar før «*Kritik der reinen Vernunft*» (skønt de vare udarbejdede mange Aar tidligere). Kants Selvstændighed staaer altsaa fast. Da han senere lærte «*Dialogerne*» at kende, satte han stor Pris paa dem.

Heller ikke de andre gængse Beviser for Guds Tilværelse finde Naade for Kants Øjne. Allerede i Habilitationsskriftet havde han sluttet sig til Crusius' Kritik af det ontologiske Bevis. Crusius havde vist¹⁾, at dette Bevis, paa hvilket de foregaaende metafysiske Systemer (især Descartes' og Wolfs) havde lagt saa megen Vægt, beroede paa en Fejlslutning. Kant fører Crusius' kritiske Tankegang videre paa lignende Maade som senere i den bekendte Udvikling i «Kritik der reinen Vernunft» af Forskellen mellem Begreb og Existentis. — Heller ikke det kosmologiske Bevis lader han staa. En Slutning ud fra den i Erfaringen givne Verden kan ikke føre til Antagelsen af et absolut nødvendigt Væsen.

Den Kritik af den naturlige Teologi, som senere i «Kritik der reinen Vernunft» vakte saa stor Opsigt, findes altsaa allerede i «Beweisgrund». Naar man vilde holde sig til Kants Hovedværker, vilde man overse den betydningsfulde Kendsgerning, at adskillige af de vigtigste Afsnit ere blevne til langt tidligere.

Dog havde Kant i 1762 ikke opgivet ethvert Forsøg paa teoretisk Begrundelse af den naturlige Teologi. Han anser vel ikke Beviser for nødvendige, da den religiøse Tro har andet Grundlag end Bevisførelse. Men da han anser det for værdifuldt at prøve, hvor langt man kan komme ad Fornuftens Vej, opstiller han følgende Ændring af det ontologiske Bevis: «Al Mulighed forudsætter noget Virkeligt, hvori og hvorved alt Tæneligt er givet. Der gives da en Virkelighed, ved hvis Ophævelse al indre Mulighed i det Hele vilde falde bort. Men det, hvis Ophævelse eller Benægtelse tilintetgør al Mulighed, er absolut nødvendigt. Altsaa er der Noget, som eksisterer med absolut Nødvendighed.»²⁾ Meget tydelig er denne Tankegang ikke, og Kant giver den heller ikke som Bevisførelse, men kun som en Bevisgrund, den eneste, han anser for mulig. Kan den ikke føre til Maalet, siger han, saa kan ingen. — At den ikke fører til Maalet, ligger i, at selv om enhver Mulighed maa have sin Grund i et Virkeligt, behøver dette Virkelige dog ikke at være absolut nødvendigt; det kan selv have sin Grund i et andet Virkeligt — og saaledes fremdeles.

Hvad der hovedsageligt interesserer Kant ved denne forsøgte Omstøbning af det ontologiske Bevis, er dog, at den vilde gøre en fuldstændig Afslutning mulig af den fra hans tidligere Skrifter kendte Tankegang, der fra den mekaniske Natursammenhæng førte til en Enhedsgrund for Alt. Hvis hver af Tingene i Verden havde sin særskilte Nødvendighed, vilde det være et Tilfælde, om de passede saaledes sammen, at der kunde komme et Hele ud af dem. For at Vexelvirkning skal være mulig, maa Tingene fra først

¹⁾ Chr. Aug. Crusius: Entwurf der nothwendigen Vernunft-Wahrheiten. Leipzig 1745. § 235. (Her citeret efter 3. Udgave 1766.)

²⁾ Einzig möglicher Beweisgrund zu einer Demonstration des Daseyns Gottes. Königsberg 1763 [o: 1762]. p. 29. — Allerede i Habilitationsskriftet findes denne Tankegang (Sectio II, Prop. 7), kun i mere dogmatisk Form.

af udgøre et System og alle være afhængige af en fælles Grund. Der maa være et Princip, i hvilket alt Forskelligartet er forbundet, og i hvilket alt det Mangfoldige er i Enhed. Denne Enhedsgrund, af hvilke Tingenes første Muligheder udspringe, maa tillige være Grunden til al Visdom og Godhed: kun derved bliver det muligt, at Tingenes lovmæssige Samvirken kan stemme med, hvad Visdommen og Godheden fordre.

Dette er det dristigste Sving, Kants Tænkning har taget i spekulativ Retning. Langt ud over det sædvanlige antropomorfistiske Gudsbegreb søger han tilbage til et Grundlag, af hvilket baade den Visdom, der kundgør sig i Verden, og de Elementer, der samvirke i Verden, udspringe. I sin Iver efter at drage den sidste Konsekvens af det Grundfaktum, fra hvilket han gaar ud, — nemlig den mekaniske Natursammenhæng og den indre Sammenhæng, den forudsætter mellem alle Verdenselementer, — taber hans Tanke sig tilsidst i et mystisk Dyb. Var han vedbleven at færdes dernede i Stedet for at vende tilbage til den rationelle Bevidstheds Dagslys, vilde han i Skumringen blandt de faa Tænkere, som færdedes der, have faaet Øje paa Jakob Böhme og Spinoza. Ti naar Kant første Gang han indførte den Tankegang, hvis sidste Konsekvens han her drog, med Selvfølelse havde erklæret, at han var dens første Ophavsmand, saa var det ikke historisk rigtigt. I mystisk Form findes den hos Böhme, og i klar Forbindelse med den mekaniske Naturopfattelse og som dennes Konsekvens findes den hos Spinoza, hvis hele System egentlig er en Gennemførelse af den Tanke, at Aarsagssammenhængen er uforstaaelig, naar de enkelte Ting i Verden betragtedes som selvstændige og uafhængige Væsener (Substantser i strengeste Betydning). I sin Afhandling «de emendatione intellectus» opstiller Spinoza netop den lovmæssige Sammenhæng mellem Fænomenerne som det Grundfaktum, fra hvilket Tænkningen skal tage sit Udgangspunkt. Spinozas ene Substant svarer til Kants Enhedsgrund. — Kant har aldrig kendt Spinoza paa første Haand og vilde sikkert være blevet højligt forbavset over den Overensstemmelse, han var kommen i med den ensomme Tænkner, for hvem Forstaaelsens Tid endnu ikke var begyndt, da Kant skrev sit Habilitationsskrift og sin «Beweisgrund».

I vore Dage have to aandfulde Tænkere under Bestræbelsen for at hævde en idealistisk Verdensanskuelse uden at slaa af paa den mekaniske Naturopfattelses Konsekvens, udviklet en lignende Tankegang som den, hvis første Ophavsmand Kant mente at være. I Fechner's og Lotze's filosofiske Anskuelser spiller den en vigtig Rolle. Især Lotze har paa skarpsindig Maade grundet sin idealistiske Monisme paa Analyse af Mekanis­mens Begreb¹).

5. En Tanke af saadan Dybde og Interesse kunde man ikke tænke sig at Kant

¹) Drei Bücher der Metaphysik. Leipzig 1879. p. 135 ff. (Allerede i Mikrokosmos. Drittes Buch. Kap. 5.) I den nyeste Tid har Fr. Paulsen sluttet sig til denne Betragtningssmaade (Einleitung in die Philosophie. Berlin 1892. p. 212—224).

igen kunde lade falde, naar han én Gang havde undfanget den. Den drager sig da ogsaa under forskellige Former hen gennem hans senere Filosofi, skønt det forandrede Synspunkt giver den en anden Stilling og Form. — Samme Aar, som »Beweisgrund« blev til, indtraadte der (som det senere skal vises) en vigtig Ændring i Kants Interesse. Denne vendte sig fra de objektive Problemer til Undersøgelse af Metoden for deres Behandling. Det var ad denne Vej, Kant nærmede sig til det tidligere omtalte Vendepunkt, i hvilket den kritiske Filosofi i Principet blev til. I selve det Skrift, i hvilket dette Princip udtaltes (*Dissertatio de mundi sensibilis et intelligibilis forma atque principiis*. 1770) møde vi (i Kap. 4) den fra de ældre Skrifter bekendte Tankegang igen. Foruden den Sammenhæng imellem Tingene i Verden, som fremtræder i Tidens og Rummets Former, postuleres der et objektivt Princip for den reale Vexelvirkning, hvorved en Verdenshelhed bliver mulig. Spørgsmaalet lyder: «Hvorledes er det muligt, at Substantser kunne staa i Vexelvirkningsforhold til hverandre og derved høre til en og samme Helhed, som vi kalde Verden?» (§ 16). Og der svares, at det kun er muligt, naar de alle have ét Udspring og altsaa ikke ere Substantser i absolut Forstand¹⁾.

Da Kant oversendte Dissertationen til Lambert, udtalte han (Brev til Lambert af 2. Septbr. 1770), at det Kapitel, i hvilket denne Tankegang findes, kunde forbigaa som uvæsentligt (unerheblich). Sagen var, at et helt andet Problem nu havde skudt sig i Forgrunden, idet Kant var kommen til den Overbevisning, at Rum og Tid kun ere subjektive Anskuelsesformer, saa at Tingene, for saa vidt vi opfatte dem i Rum og Tid, kun kendes som Fænomener. Endnu antog han vel, at vi ved Aarsagsbegrebet og andre Forstandsbegreber kunne erkende Tingene i sig selv (Noumener). Men strax efter Dissertationens Fremkomst følte han dog store Vanskeligheder ved denne Antagelse. Ved at forfølge dem kom han da (som vi senere noget nøjere skulle vise) til det Resultat, at al vor videnskabelige Erkendelse kun angaar Fænomener, ikke Tingene i sig selv.

Det er klart, at han nu ikke længere paa samme Maade som før kunde slutte fra Naturmekanismen til en objektiv Enhedsgrund. Principet for den faste Sammenhæng i Fænomenernes Verden blev et rent subjektivt Princip, Bevidsthedens forbindende Kraft. Verdensanskuelsens Enhedspunkt laa nu ikke længere i en mystisk Urgrund, men i selve det erkendende Subjekt. Det hedder saaledes i en Optegnelse, der synes at stamme fra 70'erne (Mellemrummet mellem Dissertationen og «Kritik der reinen Vernunft»): «Expositionen af det, som er givet, beror (naar man betragter Stoffet som ubestemt) paa Grunden til al Relation og til Sammenkædningen af Forestillingerne (eller Fornemmelserne). Sammenkædningen grunder sig . . . ikke paa det blotte Fænomen, men er en Forestilling om

¹⁾ Totum e substantiis necessariis est impossibile (§ 18). — Unitas in conjunctione substantiarum universi est consecutarium dependentiæ omnium ab Uno (§ 20).

den Bevidsthedens indre Handling: at forbinde Forestillinger, ikke blot at stille dem jevnside hverandre for Anskuelsen, men gøre et Hele ud af dem hvad Indhold angaar . . . Expositionen af Fænomenerne er altsaa Bestemmelsen af den Grund, hvorpaa Fornemmelsernes Sammenhæng i dem beror.»¹⁾

Med denne Tanke var den kritiske Filosofi fuldendt. Den hviler paa den Grundtanke, at hele vor Verdensopfattelse bærer Præget af vor Aands Virkemaade. Vor Fornufts Love gælde for alle mulige Fænomener, fordi disse kun erkendes af os, derved at vor Fornuft paa sin Vis og efter sine Love anskuer og tænker dem. Men Kontinuiteten i Kants Tænken viser sig nu her, ti ogsaa for den kritiske Filosofi er Aarsagssammenhængen (foruden Sammenhængen i Rum og Tid) det Grundfaktum, fra hvilket Slutningen til Enhedsprincippet drages, — kun at Enhedsprincippet, som sagt, nu er subjektivt, ikke objektivt. Grundbegrebet i «Kritik der reinen Vernunft», Syntesen som Udtryk for Erkendelsesvirksomheden paa alle dens Trin, er det subjektive Genbillede til den objektive Enhedsgrund, Kant i sine Ungdomsarbejder søgte tilbage til. Fra at søge den Grund, der holder Verden sammen og gør den til et objektivt Hele, er han nu gaaet over til at søge den Grund, der holder Verdensbilledet sammen og gør det til et subjektivt Hele. I sit inderste Væsen som forbindende Enhedsvirken, som Syntese er den erkendende Aand da et Forbillede paa Alt, hvad der skal kunne erkendes, da dette stedse maa have et Enhedspræg. Som Kant siger: «Ich bin das Original aller Objecte», eller: «Das Gemüth [o: Bevidstheden] ist sich selbst das Urbild der Synthesis»²⁾. — Ikke længere Substantsen, men Syntesen er Grundbegrebet. Derved betegnes den kritiske Filosofis Modsætning til den dogmatiske.

6. I «Kritik der reinen Vernunft» findes der, hvad Kritiken af de saa kaldte Beviser paa Guds Tilværelse angaar, intet egentligt Nyt i Forhold til de førkritiske Skrifter. Det Nye er her et Negativt: Udeladelsen af den Tankegang, som i sin Tid (endnu i Dissertationen) for Kant havde dannet en Bro mellem den videnskabelige Erkendelse og den religiøse Tro. Denne Bro faldt bort, da Forstandsbegrebernes Anvendelse indskrænkedes til Erfaringens Verden. Kun ved et Spring er det nu muligt at komme fra Erfaringens betingede Verden til det Ubetingede, den religiøse Tro søger, og dette Spring sker i Kraft af praktiske, moralske Motiver, ikke af Erkendelsestrang. Erfaringen, som altid er betinget, kan ikke begrunde Tanken om en ubetinget Aarsag³⁾. Her-

¹⁾ Lose Blätter aus Kants Nachlass. Mitgetheilt von Rudolf Reicke. Erstes Heft. Königsberg 1889 p. 16.

²⁾ Lose Blätter I. p. 19. 20.

³⁾ Kritik der reinen Vernunft 2. Aufl. p. 665. — Den Tankegang, ved hvilken Kant i sin Tid (se § 4) havde forsøgt at omstøbe det ontologiske Bevis, har han nu ogsaa opgivet som bevisende. Men Ideen om det absolute Væsen som alle Muligheders Grund er dermed ikke falden bort. Den frem-

med er Slutningen fra Aarsagssammenhængen i Verden til en absolut Enhedsgrund bortfalden¹⁾.

Men den store Interesse for Aarsagserkendelsen og den konsekvente Gennemførelse af den i dens strengt videnskabelige Form falder ikke bort med Indskrænkningen af dens Anvendelighed til Fænomenernes Verden. Den genfindes i -den Maade, hvorpaa Kant fører alle de forskellige Grundsætninger, der indeholde Betingelserne for en mulig Erfaring, tilbage til Kontinuitetens Lov. De fire Klasser af Grundsætninger, der i Kants System svare til de fire Klasser af Kategorier (lige som disse igen svare til de fire Klasser af logiske Domme), resumeres i fire Motto'er: 1) In Mundo non datur hiatus. 2) In Mundo non datur saltus. 3) In Mundo non datur casus. 4) In Mundo non datur fatum. Og som fælles Karaktermærke for dem alle gælder det, at de udelukke, hvad der vilde afbryde den kontinuerlige Sammenhæng²⁾. Kant har paa dette mærkelige Sted samlet hele sin Erkendelsesteori i Kontinuitetens Lov. Havde han lagt dette Synspunkt til Grund i Stedet for at følge den logiske Systematik, han til sin Glæde havde faaet konstrueret, vilde hans Grundtanker være komne mere til deres Ret. Der er Spor af, at han har tænkt paa at gaa denne Vej, idet han i en Optegnelse fra 70'erne prøver at udlede Aarsagsloven af den almindelige Kontinuitetslov: «At alt Tilfældigt, eller hvad der opstaa, maa have sin Grund, kommer af, at der uden Prius ikke vilde være nogen Kontinuitet i Fænomenerne, og uden Regel ingen Identitet»³⁾.

Den Tanke, som her ligger til Grund, er, at hvad vi søge i Forstaaelsen af et Fænomen, ikke er en blot udvortes Sammenstilling af det med andre Fænomener, men en saadan nøje og bestemt Forbindelse mellem dem, at det Fænomen, vi søge at forstaa, kan staa som Fortsættelse af de foregaaende Fænomener og sammen med dem danne en kontinuerlig Række. Det Usammenhængende og Isolerede er os uforstaaeligt. Denne vigtige Betragtning har Kant kun antydnet; men den ligger som Spire i den Opfattelse og Anvendelse af Aarsagsbøgrebet, som han fra sin Ungdom af tog Ordet for. Den skarpsindigste af hans nærmeste Efterfølgere har klart udtalt denne Tanke⁴⁾.

træder som «det transcendentale Ideal», den højeste Maalestok for Alt, hvad der tillægges Realitet. Se Kritik der reinen Vernunft. 2. Aufl. p. 600; 606. Allerede i «Dissertationen» er den højeste teoretiske Ide exemplar aliquid, omnium aliorum, quoad realitates. mensura communis (§ 9). Her er altsaa foregaaet en med «Enhedsgrunden»s Subjektivering analog Metamorfose.

¹⁾ Vexelvirkningsproblemet omtales dog Prolegomena p. 98 f. og Kritik der reinen Vernunft. 2. Aufl. p. 265 Note, 292 f., 428, og paa en Maade, der viser, at Kant ikke har glemt sin gamle Tanke. Smlgn. ogsaa Reflexionen Kants. II. p. 219 f. Lose Blätter I. p. 274.

²⁾ Kritik der reinen Vernunft, 2. Aufl. p. 282.

³⁾ Reflexionen Kants. I. p. 308 (Nr. 1074). Smlgn. p. 514 (Nr. 1747-50).

⁴⁾ Salomon Maimon: Versuch über die Transscendentalphilosophie. Berlin 1790. p. 140: «Die Ursache der Erscheinung [aufzusuchen, heisst] das Stetige in derselben aufzusuchen, und die Lücken unserer Wahrnehmungen auszufüllen, um sie dadurch zu Erfahrungen zu

Den ubrudte Natursammenhæng hævder Kant energisk for Fænomenalverdenens Vedkommende. I det interessante Afsnit «Die Disciplin der reinen Vernunft in Ansehung der Hypothesen» fordrer han, at ingen Forklaringsgrunde anvendes, som ikke efter bekendte Love hænge sammen med de givne Fænomener. Det er Principet om vera causa, som han selv paa en saa storartet Maade havde anvendt i sin kosmogoniske Hypotese. Det har vedblivende sin Plads i hans Metodelære. Og han fordrer det særligt anvendt, hvor der har vist sig størst Fristelse til at krænke det, nemlig ved Forklaringen af Ordenen og Hensigtsmæssigheden i Naturen. «Naturens Orden og Hensigtsmæssighed», siger han, «maa stedse forklares af Naturgrunde og efter Naturlove, og her ere selv de vildeste Hypoteser, naar de kun ere naturlige, taaleligere end overnaturlige, d. v. s. end Beraabelsen paa en overnaturlig Ophavsmand, som man antager til dette Behov»¹⁾.

7. Endnu mere afgjort vender Kant i sit sidste Værk paa den teoretiske Filosofis Omraade tilbage til sin Ungdoms store Tanke. «Kritik der Urtheilskraft» (1790) stiller sig paa en Maade samme Opgave som «Allgemeine Naturgeschichte» og «Beweisgrund», nemlig Undersøgelsen af, hvorledes Skønheden og Hensigtsmæssigheden i Verden er at forklare. Kant kommer efter mange kritiske Betænkeligheder til det Resultat, at den Forskel, vi i vor Betragtningmaade af Naturen gøre mellem mekanisk og teleologisk Opfattelse, ikke berettiger til den Antagelse, at en analog Principernes Dobbeltthed skulde bestaa i Tingenes Væsen. Han søger at vise, at naar vi over for visse Naturfænomener paa Grund af deres specielle Ejendommelighed ledes til at antage et Formaal som forklarende Grund, medens vi ved simple Fænomener ikke føle denne Trang, — saa har dette sin Grund i vor Forstands Natur, og vi tør ikke tillægge det absolut Betydning. Det saakaldte teleologiske Problem er for Kant kun en Form for det almindelige Problem, som al vor Erfaring stiller os: hvorledes det Mangfoldige kan være forbundet til Enhed gennem fælles Love, — det Problem, der har fulgt Kant gennem hele hans filosofiske Udviklingsgang. Og skønt han — i det Mindste hvad Udtryksmaade angaar — gør den naturlige Teologi saa store Indrømmelser som muligt, peger han dog som sit egentlige Resultat hen til den Mulighed, at «den fysisk-mekaniske og den teleologiske Forbindelse i Naturens os ubekendte Grund kunne hænge sammen i ét Princip, kun at vor Fornuft ikke er i Stand til at forene dem i et saadant Princip»²⁾. Den fra Ungdomsskrifterne kendte Tanke om et fælles Grundlag for Tingenes sidste Muligheder og for den guddommelige Visdom viser sig her ingenlunde at være opgiven, skønt den træder frem med endnu større For-

machen. Denn was versteht man sonst in der Naturlehre unter dem Wort Ursache als die Entwicklung einer Erscheinung und Auflösung derselben, so dass man zwischen ihr und der vorhergehenden Erscheinung die gesuchte Stetigkeit finde.»

¹⁾ Kritik der reinen Vernunft. 2. Aufl. p. 800 f.

²⁾ Kritik der Urtheilskraft. § 70 (kfr. § 76, 80, 88).

sigtighed og omgærdet af kritiske Korrektiver. Kant har beskrevet en Bue fra sine første naturfilosofiske Afhandlinger gennem den kritiske Skærsild til de dybsindige Antydninger, med hvilke hans Tankearbejde ender. Trods de ændrede Synspunkter bevarer der sig dog en Kontinuitet i Verdensopfattelsen, som det her har sin særegne Interesse at lægge Mærke til.

II.

Analyse og Konstruktion.

8. Vi vende nu tilbage til et tidligere Punkt i Kants Udvikling for at forfølge en anden Tankerække hos ham, lige som vi have søgt at følge Aarsagsbegrebet. At de forskellige Tankerækker gribe ind i hverandre under Udviklingen, følger af sig selv; men derfor kan det alligevel have sin Fordel at udrede dem hver for sig. Kontinuiteten træder derved klarere frem. Og paa de vigtigste Punkter ville vi ikke undlade at undersøge deres Vexelvirkning.

Aaret 1762 (og Begyndelsen af det følgende Aar) er et af de frugtbareste i Kants Forfatterliv. Ikke mindre end fire betydningsfulde Afhandlinger skrive sig fra dette Aar, som allerede ved denne stærke Produktion drager Opmærksomheden til sig. Det ene af disse Arbejder kende vi allerede: «Einzig möglicher Beweisgrund». Det behandlede Aarsagsbegrebet i dets Betydning for Naturvidenskab og som forbindende Led mellem Naturerkendelse og Gudserkendelse. Det indeholdt som særligt Exempel en kort Oversigt over den syv Aar forud opstillede kosmogoniske Hypotese. De andre tre Skrifter («Die falsche Spitzfindigkeit der syllogistischen Figuren»; «Ueber die Deutlichkeit der Grundsätze der natürlichen Theologie und Moral»; «Versuch den Begriff der negativen Grössen in die Weltweisheit einzuführen»)¹⁾ drøfte tilsyneladende helt andre Spørgsmaal. Og dog bleve de Undersøgelser, der anstilledes i dem, af stor Betydning netop for Opfattelsen af det Begreb, paa hvis Betydning for Naturvidenskab og naturlig Teologi Kant endnu i «Beweisgrund» havde lagt saa stor Vægt. Der har i det nævnte Aar (hvis Produktivitet maaske netop forklares derved) bevæget sig to Tankerækker i Kants Bevidsthed, hvis Sammenstød maatte stille ham over for et vigtigt Problem.

I sin Kritik af Slutningsfigurerne gaar Kant ud fra det Synspunkt, at enhver Dom

¹⁾ De fire Skrifter synes (smlgn. B. Erdmann: Reflexionen Kants. I. p. XVII ff.) at være udkomne i følgende Orden: 1) Spitzfindigkeit; 2) Beweisgrund; 3) Deutlichkeit; 4) Negative Grössen. — For Forholdet mellem deres Tankeindhold er Affattelsens og Udgivelsens Rækkefølge naturligvis ikke afgørende.

er en Sammenligning. At dømme vil sige at sammenligne et Kendemærke med en Ting og som et Resultat af denne Sammenligning enten tillægge eller frakende Tingen det¹⁾. En lignende Opfattelse af Tænkningens Natur ligger til Grund i Afhandlingen «om Grundsætningernes Tydelighed». Her indskærpes Forskellen mellem den filosofiske og den matematiske Metode. Filosofiens Metode er Analyse, Matematikens Konstruktion. Matematikken kan strax danne færdige Begreber, med hvilke der kan opereres. Men i Filosofien, der henter sit Stof fra Erfaringen, bliver Begrebsbestemmelsen først færdig, naar Analysen af det Givne er fuldendt. Her er da den Vanskelighed, hvorledes man kan overbevise sig om, at Analysen er ført tilstrækkeligt vidt, saaledes at der ikke er flere Kendemærker at opdage! I Matematikken danne derfor Definitioner Begyndelsen, medens de i Filosofien først kunne komme i Slutningen. Den tidligere Filosofi's Ufuldkommenheder udledes af, at man har opereret med ufærdige Begreber og indladt sig paa forhastede Konstruktioner. Som et Exempel paa et Begreb, man i den dogmatiske Filosofi trygt har opereret med, som om det var færdigt og afsluttet, nævnes Begrebet Aand (tænkende Substants), der spillede saa stor en Rolle hos Descartes, Leibniz og Wolf. Det var vilkaarligt konstrueret, ikke grundet paa gennemført Analyse²⁾. At gennemføre Analysen af udviklede Erkendelser erklærer Kant for langt vanskeligere end at forbinde simple Erkendelser ved Syntese og bygge Slutninger paa dem. Metafysiken er derfor den vanskeligste af alle Videnskaber — men der er da heller ikke endnu skrevet nogen Metafysik! Det vil endnu vare meget længe, inden man i Metafysiken kan gaa syntetisk frem. Det vil først kunne ske, naar Analysen har hjulpet til tydelige og udførligt udviklede Begreber.

En Konsekvents maatte her ligge nær: Kun saadanne Forhold ere forstaaelige, hvor Tænkningen ad Analysens Vej kan føre fra det ene Led i Forholdet over til det andet. Denne Konsekvents drog Kant dog ikke i Afhandlingen «om Tydeligheden». Derimod faar det fjerde Skrift, Afhandlingen om de negative Størrelser i Filosofien, sin store Interesse ved, at denne Konsekvents drages med fuld Klarhed. Idet Kant i dette Skrift

¹⁾ «Etwas als ein Merkmal mit einem Dinge vergleichen heisst urtheilen» (Ueber die falsche Spitzfindigkeit. § 1). — Smlgn. «Träume eines Geistersehers» (1766): «Unsere Vernunftregel gehet nur auf die Vergleichung nach der Identität und dem Widerspruche». (2. Th. 3. Hauptst.) (Kehrbachs Udgave, p. 64.)

²⁾ «Träume eines Geistersehers» er egentlig kun en nærmere Udvikling af dette Exempel for at vise, hvad det fører til at operere med ufærdige Begreber. Begrebet Aand (i spiritualistisk Betydning) erklæres her for et tilsænet Begreb. Resultatet af det aandfulde Skrift er: «Die Pneumatologie der Menschen kann ein Lehrbegriff ihrer nothwendigen Unwissenheit in Absicht auf eine vermuthete Art Wesen genannt werden» (1. Th. 4. Hauptst.). (Kehrbachs Udgave, p. 43.) Smlgn. hermed Kants «Nachricht von der Einrichtung seiner Vorlesungen» (1765—66), hvor det hedder, at den empiriske Psykologi slet ikke spørger, om Mennesket har en Sjæl. — Som man ser, var ikke blot Kritiken af Teologien, men ogsaa Kritiken af den rationale [ø: spiritualistiske] Psykologi væsentligt færdig paa dette Punkt af Kants Udvikling.

indskærper den af alle Tidens spekulative Filosofer saa ofte oversete Forskel mellem logisk Negation og real Modsætning, kommer han naturligt ogsaa til at undersøge saadanne Tilfælde, hvor Noget ophæves, fordi noget Andet indtræder; og her staar han da over for Aarsagsproblemet. Ad Analysens eller Sammenligningens Vej kan man ikke vise Nødvendigheden af Sammenhængen mellem det Enes Indtræden og det Andets Ophør, saalidt som i det Hele af, at Noget sker, fordi noget Andet sker. Kant lader Problemet henstaa uløst. Kun saa meget er han sikker paa, at Modsigelsens Grundsætning, til hvilken Dogmatismen vilde føre al Begrundelse tilbage, ingen Forklaring giver¹⁾.

Kant har her stillet Aarsagsproblemet, til Dels i lignende Udtryk som de, i hvilke Hume allerede havde stillet det. Men Kant havde jo egentlig allerede haft med Aarsagsproblemet at gøre i sine tidligere Skrifter, senest i «Beweisgrund». Hvad der laa til Grund for den Tankegang, der for ham forbandt Natur- og Gudserkendelsen, og som han mente først at have ført ind paa (se § 3), var jo Umuligheden af at forstaa Vexelvirkningen, Aarsagssammenhængen mellem Tingene i Verden, naar man ikke antog en fælles Grund for dem. Saa længe de staa i deres Forskellighed, er Aarsagsforholdet mellem dem uforstaaeligt. Det, der er sket i de mærkelige Slutningsudtalelser i Afhandlingen om de negative Størrelser, er da egentlig ikke en Opstilling af et helt nyt Problem, men Omsætningen af et Problem, der hidtil behandlede i metafysisk-objektiv Form, i erkendelsesteoretisk-subjektiv Form. Det er forstaaeligt, at Kant, da han nu paa ny havde gennemarbejdet de Synsmaader, han syv Aar forud første Gang havde fremstillet, og da han saa samtidigt kom ind paa rent logiske og metodiske Undersøgelser, ved disse to Tankerækkers Sammenstød maatte komme til at se, at Aarsagsforholdet ikke blot stiller et objektivt, men ogsaa et subjektivt Problem. Af dette Aars saa intensive og produktive Tankearbejde er denne Omsætning den vigtigste Frugt, ganske vist en Frugt, der endnu ikke kunde komme til fuld Modenhed. Det Begreb, som han selv i sin Naturforsken havde anvendt paa saa genial en Maade, og som endnu for nylig havde slaaet Bro for ham mellem Religionens og Naturvidenskabens Regioner, det viste sig nu pludseligt at indeholde et saa stort Problem, naar man opkastede det simple Spørgsmaal, hvorledes man kommer fra det ene Led i det Forhold, det angiver, til det andet!

At der var en saadan Sammenhæng for Kant mellem Aarsagsproblemet i dets metafysiske og i det erkendelsesteoretiske Form, ses tydeligt af Udtalelsen i «Träume eines

¹⁾ Versuch den Begriff der negativen Grössen in die Weltweisheit einzuführen. (Udtalelserne om Aarsagsproblemet findes i Slutningsanmærkningen). — Smlgn. «Träume» (2. Th. 3. Hauptst.): «Unsere Vernunftregel gehet nur auf die Vergleichung nach der Identität und dem Widerspruche. So ferne aber etwas eine Ursache ist, so wird dadurch etwas gesetzt, und es ist also kein Zusammenhang vermöge der Einstimmung anzutreffen; wie denn auch, wenn ich eben dasselbe nicht als eine Ursache ansehen will, niemals ein Widerspruch entspringt». (Kehrbachs Udgave, p. 64.)

Geistersehers» (i Slutningskapitlet). Her gøres paa ny opmærksom paa Aarsagsproblemet, og det sker i Sammenhæng med det almindelige Problem om de aandelige Væseners Natur og deres Forhold til Materien. Det vises, hvorledes Problemerne begynde indenfor Spekulationen, hvor man trygt opererer med «Grundforholdene» (Aarsag og Virkning, Substants og Handling), men at man, naar man bliver ved at filosofere, ender med at finde Vanskeligheder i selve Grundforholdene. Og denne Sammenhæng mellem det metafysiske og det erkendelsesteoretiske Problem træder endnu tydeligere frem i Brevet til Mendelssohn af 8. April 1766, idet her det almindelige Spørgsmaal, hvorledes Noget kan være Aarsag, udløser sig af det mere specielle, hvorledes en aandelig Substants kan have Evne til at virke og lide i Forhold til Materien.

Jeg finder i Henhold til det Foregaaende Kontinuiteten i Kants Udvikling paa et andet Punkt end Friedrich Paulsen. Denne Forsker lægger Vægten paa, at Kant ved nærmere Undersøgelse af det metafysiske Gudsbegreb, i Følge hvilket Gud skulde være Indbegrebet af alle Realiteter, opdagede, at der jo er Realiteter, som staa i reelt Modsætningsforhold til hinanden og altsaa ikke lade sig forene. Afhandlingen om de negative Størrelser skulde da være en Specialundersøgelse, der fremkaldtes ved de teologiske Betragtninger i «Beweisgrund»¹⁾. At der er en Sammenhæng mellem «Beweisgrund» og Afhandlingen om de negative Størrelser, negter jeg ikke. Allerede i «Beweisgrund» hævdes, som Paulsen har vist, den vigtige Forskel mellem logisk Negation og real Mod-sætning. Men Hovedsagen er for mig den ejendommelige og pludselige Vending, Kant gør i Slutningsanmærkningen til det sidstnævnte Skrift. Han kunde have drøftet de negative Størrelsers Problem udførligt og grundigt, uden just at drage den Konsekvents, han der drager. Det er denne Vending, jeg kun kan forklare mig ved, at Aarsagsforholdet netop var Kant nærværende som det vigtigste i al Erkendelse. Det maatte da komme til et Sammenstød.

9. Kants hele Stemning ved Udgangen af det paa Tankearbejde saa rige Aar var afgjort antidogmatisk. Fra tryk Opereren med hidtil anerkendte Begreber var han nu bleven ført til at undersøge nogle af de vigtigste af disse Begreber og havde fundet dem uklare og ufærdige. Han følte nu store Vanskeligheder ved det, som Andre — og han selv hidtil — fandt let. Med Ironi vender han sig mod «de grundige Filosofer, hvis Tal stadigt forøges», med Anmodning om at løse ham disse simple Spørgsmaal, han var stanset ved. Endnu stærkere og kaadere kom denne Stemning frem i «Träume eines Geistersehers», der spotter over de «Luftbygmestre», som konstruere deres Bygninger af tilsnegne Begreber, og overfor hvem der ikke er Andet at gøre end at vente, til de have drømt ud.

¹⁾ Entwicklungsgeschichte der Kantischen Erkenntnisstheorie. p. 64 ff.

Selve den stærke Modsætning mellem Konstruktion og Analyse betegner et Brud med den foregaaende Tids Filosofi. Kant fordrer et helt nyt Grundlag skaffet til Veje, før Tiden til filosofisk Systematisering kunde komme. Hans Opmærksomhed var fra nu af rettet mod Metoden, mod Undersøgelsen af Erkendelsens Grænser. Han er sikkert¹⁾ allerede paa denne Tid slaaet ind paa den antinomiske Metode for at paavise Grænsen for Erkendelsen, idet han fandt en saadan Grænse, hvor der angaaende samme Problem kunde begrundes selvmodsigende Sætninger. «Jeg forsøgte», siger han senere²⁾, «for fuldt Alvor at bevise Sætninger og det Modsatte af dem, ikke for at hævde Skepticisme, men fordi jeg formodede, at der var en Forstandsillusion til Stede, og for at opdage, hvori den bestod». I et Brev til Lambert (af 31. December 1765) siger han, at hans Bestræbelser hovedsageligt gaa ud paa Metafysikens ejendommelige Metode. Han har nu efter flere Aars Overvejelse fundet en Metode, som han anvender for at undgaa indbildt Viden. Ved enhver Undersøgelse ser han efter, hvad han maa vide for at kunne løse Problemet, og hvilken Grad af Erkendelse det Givne tilsteder; herved bliver hans Dom vel ofte mere begrænset, men ogsaa sikrere end det sædvanligvis er Tilfældet. I Overensstemmelse hermed udtaler han i «Träume», at Metafysik er Læren om Erkendelsens Grænser, og i «Nachricht von der Einrichtung seiner Vorlesungen», at «Critik der Vernunft» er en Hovedopgave for ham ved hans Bearbejdelse af Logiken. Omtrent til samme Tid hører sikkert ogsaa et Fragment, i hvilket det hedder: «Die Metaphysik ist die Kritik der menschlichen Vernunft . . . [sie] ist subjectiv and problematisch»³⁾.

10. De Kantforskere have sikkert Ret, som have søgt at vise, at den Udvikling, der foregaaer i Kants Tankegang i 1762 og de følgende Aar, ikke med Nødvendighed forudsætter en Paavirkning ude fra, men i og for sig meget vel kan forstaaes af hans forudgaaende Udvikling. Men paa den anden Side kender jeg intet Tidsrum i Kants Udvikling, paa hvilket Udtrykket «Vækkelse af dogmatisk Slummer» vilde passe saa godt som her. Selv Benno Erdmann, der henlægger Vækkelsen langt senere (saa langt senere, at jeg synes, han kommer i Konflikt med Kants Udsagn om, at Vækkelsen skete «vor vielen Jahren»), erklærer Tiden i 60'erne for den Periode, i hvilken «de Kantiske Tanker vare mest i Strømning». At vækkes af dogmatisk Slummer vil netop sige, at der kommer Strømning i de hidtil faste Tanker. Ganske vist, hvis man ved Udtrykket «Vækkelse af dogmatisk Slummer» vil forstaa den fuldstændige Overgang til den kritiske Filosofi,

¹⁾ Som Benno Erdmann har paavist i Indledningen til hans Udgave af Prolegomena. p. LXXVI f. og udførligere i Reflexionen Kants. II. p. XXXV—XLVII.

²⁾ Reflexionen Kants. II. p. 4 (Nr. 4). Hermed stemmer en Udtalelse i Brevet til Garve af 21. September 1798, at det var den rene Fornufts kosmologiske Antinomier, der «først vakte ham af den dogmatiske Slummer og drev til Kritik af Fornuften for at hæve Skandalen af Fornuften tilsyneladende Modsigelse med sig selv». (Brevet er trykt hos Alb. Stern: Ueber die Beziehungen Garve's zu Kant.)

³⁾ Reflexionen Kants. II. p. 158 (Nr. 507).

saa passer det ikke paa dette Tidspunkt. I denne strenge Betydning tager B. Erdmann det, naar han først finder det anvendeligt, hvor Haabet om en Forstandserkendelse af Tingene i sig selv «ikke blot var udryddet til sidste Trevl, men endog blev erstattet ved en kontrært modsat Opfattelse»¹⁾. Dette er dog vist at forlange for meget af en Vækkelse. Kant selv har i et Udkast til Fortale til «Kritik der reinen Vernunft» udtalt: «Det varede længe, inden jeg fandt hele den dogmatiske Teori dialektisk. Men jeg søgte efter noget Vist, om ikke i Henseende til Genstanden, saa dog i Henseende til Erkendelsens Natur og Grænser²⁾». Den, der søger saaledes, er vaagen. Vi have ogsaa hørt, at han selv paa denne Tid betragtede Dogmatikerne som drømmende. Jeg kan ikke se Andet, end at den skarpe Modsætning mellem Konstruktion og Analyse, den store Vægt paa Metoden og paa Erkendelsens Grænser samt den ringe Mening om hvad der hidtil var opnaaet i Filosofien, afgjort stiller Kant uden for Dogmatikernes Kreds allerede paa denne Tid. Kun fra et (i Kantisk Forstand) «hyperkritisk» Standpunkt vilde han i denne Periode kunne kaldes hvilende i dogmatisk Slummer. Skulde Kant alligevel i Aaret 1783 have regnet Perioden i 60'erne til Dogmatismen, saa har han gjort sig selv højlig Uret. Hans egen Definition af Begrebet Dogmatisme var jo, at den bestod i «den Anmasselse at ville slaa sig igennem blot med en ren Erkendelse af Begreber, efter saadanne Principer, som Fornuften forlængst har havt i Brug, uden at undersøge den Maade, hvorpaa, og den Ret, hvormed den er naat til dem»³⁾, eller, som det et andet Sted hedder: »den almindelige Tillid til Metafysikens Principer uden forudgaaende Kritik af selve Fornuften»⁴⁾. Efter denne Definition kunde Kant i Tiden fra 1762 ikke kaldes Dogmatiker. Han havde ganske vist ikke, end ikke i «Träume eines Geistersehers», opgivet Haabet om, at ihærdigt Arbejde ad Analysens Vej en Gang kunde gøre en konstruktiv Erkendelse mulig. Men han havde et klart Blik for Vanskelighederne og saare liden Tillid til de gængse Principer, samt en bestemt Overbevisning om, at Resultatet, om der kom noget, vilde være forbundet med en Begrænsning af vor Erkendelse. Hvis han selv senere har regnet denne Periode med til den dogmatiske Slummerperiode, saa maa «Kritikens» Resultater have blændet hans Blik for hans egen Fortid. — Spørgsmaalet om Vækkelsens Tidspunkt er det dog ikke muligt at afgøre med Sikkerhed efter hvad der foreligger. Jeg kan kun ikke se Andet, end at Henlæggelsen til Aaret 1762—63⁵⁾ er mest sandsynlig, skønt saa fremragende Kantforskere som Fr. Paulsen og Benno Erdmann ere komne

¹⁾ Einleitung zu Prolegomena. p. XCII.

²⁾ Reflexionen Kants. II. p. 4 (Nr. 3). — Jeg lægger Eftertrykket paa Ordet «hele».

³⁾ Kritik der reinen Vernunft. 2. Aufl. Vorrede. p. XXXV.

⁴⁾ Ueber eine Entdeckung, nach der alle neue Kritik der reinen Vernunft durch eine ältere entbehrlich gemacht werden soll. Königsberg 1790. p. 78.

⁵⁾ Til dette Tidspunkt henføres «Vækkelsen» af Kuno Fischer, Riehl og Vaihinger (hvilken Sidste dog ogsaa antager en senere Vækkelse). Min Motivering er dog forskellig fra disse Forskeres.

til andre Resultater. Som gentagne Gange bemærket, er Usikkerheden om dette Spørgsmaal et Vidnesbyrd om Kontinuiteten i Kants Udvikling.

11. Benno Erdmann¹⁾ mener af Herders Udtalelser fra de Aar, i hvilke han var Kants Tilhører (1762—64), at kunne slutte, at Kant ikke paa den Tid kan være bleven vakt af Hume. Man maatte ellers, mener Erdmann, i den Maade, hvorpaa Herder omtaler Hume, have mærket Noget af den Begejstring, Kant utvivlsomt maatte have indgydt sine Tilhørere for den engelske Tænkere.

Denne Antagelse forekommer mig ikke tvingende, især naar man fastholder, at Vækkelsen maa have havt en højst indirekte Karakter, saa at den væsentligt har bestaaet i en Udløsning og fuld Udklaring af Tanker og Tvivl, der allerede vare begyndt at arbejde sig frem. Det var, efter Kants Udsagn, «Erindringen om Hume», der vakte ham. Altsaa Kant har tidligere læst Hume (det er dennes «Inquiry» i tysk Oversættelse, det her drejer sig om), men Tanken om Humes Problemstilling har først senere paavirket ham. Det er let forstaaeligt, at denne Erindring om en Lecture, der i sin Tid ikke havde gjort noget stærkere Indtryk, kunde komme frem hos Kant netop i det Aar, da de to Tankerækker, der hidtil havde gaaet Side om Side i hans Bevidsthed, — Aarsagsforholdet som Udtryk for forskellige Elementers Forbindelse og Tænkningen som Analyse, opererende med Modsigelsens Grundsætning alene, — begge optoges til ny, indtrængende Bearbejdelse og let maatte komme til af støde sammen. Man kan antage, at «Erindringen om Hume» enten har begunstiget dette Sammenstød eller forstærket dets Virkninger. Men Kant har i hvert Tilfælde neppe lige strax kunnet have fuld Bevidsthed om Betydningen af hvad der gik for sig hos ham; en saadan kunde først komme, naar den Udviklingsproces, der indledes ved Vækkelsen, laa helt færdig for det tilbageskuende Blik. Derved forstaas ogsaa, at han ikke omtaler Vækkelsen ved Hume i sine Skrifter før længe efter og, som Erdmann selv har oplyst, paa speciel Foranledning.

Der er ingen Grund til at antage, at Kant paa sine Forelæsninger i den Tid, Herder hørte ham, skulde have omtalt Hume (som teoretisk Filosof) anderledes, end han senere stedse omtalte ham, nemlig som Skeptikeren, der danner en sund Modvægt og et gavnligt Ferment over for Dogmatismen. Endnu manglede Kant jo oven i Købet den «højere Enhed», Kriticismen, som han senere plejede at lade triumfere over Dogmatisme og Skepticisme, og han maatte da overvejende betragte Hume som en Modstander, der skulde overvindes. I de Ytringer, som Erdmann anfører af Herder, omtaler denne Hume netop paa den Maade, vi maatte vente, nemlig som et fint Hoved, men tillige som Erketvivler; han beskylder ham endog for «ein erstrebtes Zweifel». Jeg forstaar ikke, hvorledes Erdmann efter disse Ytringer kan slutte²⁾, at Kant — naar man støtter sig paa

¹⁾ «Kant und Hume um 1762». Archiv für die Geschichte der Philosophie. I. p. 62—77; 216—230.

²⁾ Archiv. I. p. 216.

Herders Vidnesbyrd — i disse Aar ikke i Hume paaskønnede den metafysiske Tvivler, men kun Moralisten. Tvivleren i Hume synes Herder dog at være bleven gjort tilstrækkeligt opmærksom paa! Herder har sikkert endog overdrevet Sagen. Udtrykket «erstrebt» maa sandsynligvis staa for hans Regning, ikke for Kants¹⁾. Det var efter Herders hele Naturel og aandelige Retning ikke underligt, at Humes Tvivl kunde synes ham overdreven og vilkaarlig. Herder havde ikke den Brug for den som Kant, der fik sine Tanker stærkere paa Gled ved den, ja, Herder kunde vel ikke en Gang forstaa, hvilken Brug Kant kunde have for den; hans senere Forhold til Kant lader formode det. Hvad Herder paaskønnede i saa høj Grad hos Kant paa denne Tid, var (efter den bekendte Udtalelse i «Humanitetsbrevene») den aabne Sans for alt Menneskeligt, saa vel som for Naturen, den livlige Aand og den klare Forstand. Den søgende, ad ensomme og tornede Veje vandrende Tænkter havde Herder ikke Sans for.

12. Ved den klare Distinktion mellem Konstruktion og Analyse havde Kant gjort et stort Fremskridt. De dogmatiske Systemers Fejl var, at de gik for rask til Konstruktionen, selv om de naturligvis ikke ganske kunde undvære Analysen, der — om end nok saa ufuldstændig og ufærdig — i Virkeligheden altid danner Forberedelsen. Kant saa foreløbigt i den nøjagtigere Analyse det vigtigste Middel til Fremgang. Og — hvad der for at fastholde Kontinuiteten i hans Udviklingsgang er af særlig Interesse — han opgav egentlig aldrig, heller ikke i «Kritik der reinen Vernunft», det Forhold mellem Analyse og Konstruktion, som han havde fremstillet i Skriftet «om Grundsætningernes Tydelighed».

Ved sin Fremhæven af Analysens Betydning mødes Kant med Lamberts Bestræbelser. Men medens Kant ser Konstruktionen ligge i det ubestemte Fjerne og mener, at det foreløbigt er Analysens Tid, antager Lambert, at Maalet ligger nærmere. Ved Sammenligning og Kombination af de simple Begreber, til hvilke Analysen har ført, vil han uden videre danne Axiomer og Postulater (Brev til Kant, November 1765). Han indser vel, at en nærmere Prøvelse af de forskellige Kombinationer er nødvendig²⁾; men han føler ikke Trang til at finde særlige Principer, efter hvilke denne Prøvelse af de mulige Grundsætninger kunde finde Sted. Han nærmer sig dertil i den mærkelige Udtalelse (Brev til

¹⁾ Et Brev fra Kant til Herder af 9. Maj 1767 (som jeg kun ved en venlig Foræring fra Hr. Bibliotekar Dr. R. Reicke i Königsberg blev opmærksom paa) viser, at Kant dog paa denne Tid havde en mere positiv Opfattelse af Hume end man af Herders Ytringer skulde antage. Kant ønsker sin unge Ven, at han maa faa den (ingenlunde følelseløse) Ro i Stedet, som er ejendommelig for Filosofen i Modsætning til Mystikeren, og tilføjer derpaa: «Ich hoffe diese Epoche Ihres Genies aus demjenigen was ich von Ihnen kenne mit Zuversicht, eine Gemüthsverfassung, die dem so sie besitzt und der Welt unter allen am nützlichsten ist, worin Montaigne den untersten und Hume so viel ich weiss den obersten Platz einnehmen» Denne i Kants Mund store Ros maa efter hele Sammenhængen ikke blot gælde «Moralisten». (Brevet er trykt i Altpreuss: Monatsschrift. Bd. 28. Heft. 3 u. 4. 1891: Zu Herders Briefwechsel. Von Victor Diederichs.)

²⁾ J. H. Lambert: Neues Organon. Leipzig 1764. I, p. 323 f.; 499.

Kant, Februar 1766), i hvilken han opkaster det Spørgsmaal, om Erkendelsen af vor Videns Form fører til Erkendelse af vor Videns Indhold. Men den principielle Vanskelighed ved Overgangen fra Analyse af Grundbegreberne til Konstruktion af Grundsætningerne er han ikke stanset ved, og han førte heller ikke Analysen i den bestemte Retning, ved hvilken Kant lededes til at finde den eneste Mulighed for konstruktiv Erkendelse i Filosofien. Skønt Kant derfor ærede Lambert som sin Forgænger saa højt, at han vilde have dediceret ham «Kritik der reinen Vernunft», hvis han ikke var død før Værkets Fuldendelse¹⁾, saa var det dog hans Dom om ham, at han bevægede sig inden for den blotte Analyse, uden at naa det «kritiske» Standpunkt²⁾.

Den Analyse, der spiller saa stor en Rolle i Kants definitive Erkendelsesteori, angaar den Maade, paa hvilken selve Erkendelsesevnen virker. Denne Retning fik Kants Analyse allerede, da en omhyggeligere Bestemmelse af Erkendelsens Grænser viste sig at være nødvendig (se § 9). Men den førte først til afgørende Resultater, da han fra 1769 af begyndte at skelne mellem Erkendelsens Stof og Form. Hvorledes dette Vendepunkt fremkom, skal senere drøftes; her skal det blot undersøges, af hvad Art den Analyse var, ved hvilken Kant begrundede denne for hans definitive System saa vigtige Distinktion.

Kant har intet Steds metodisk udført denne Analyse. Han forudsætter den stedse eller antyder den i stor Korthed. I «Dissertationen» hedder det, at vi ved at lægge Mærke til den Maade, paa hvilken Bevidstheden virker paa Erfaringens Foranledning (*attendendo ad ejus actiones occasione experientiae*), opdage de Love, efter hvilke denne Virken gaar for sig. Naar der nu ved den sanselige Erkendelse skelnes mellem Stof og Form, saaledes at Formen betyder Loven for Bevidsthedens Ordning af det modtagne Stof, saa fremgaar det af de Udtryk, Kant bruger, at Formen er det Konstante, Uforanderlige i Sansningen, medens Stoffet er det, der varierer i det Uendelige. Analysen finder altsaa en Forskel mellem et Konstant og et Skiftende, et Bestemt og et Ubestemt³⁾. Formen staar som uforanderligt Forbillede (*typus immutabilis*), der stedse efterlignes paa ny, hver Gang et nyt Indhold skal ordnes. I Optegnelser fra 70'erne findes det samme Træk. «Expositionen af det, som tænkes, beror blot paa Bevidstheden; men Expositionen af det, som er givet, beror — naar man betragter Stoffet som ubestemt — paa Grunden til al Relation og Forbindelse mellem Forestillingerne». Og naar vi gøre os klart, efter hvilke Love denne Forbindelse gaar for sig, faa vi «en Original til alle Objekter», «et

¹⁾ Se Udkastet til en Dedikation: *Reflexionen Kants*. II, p. 1 f.

²⁾ *Reflexionen Kants*. II, p. 67 f. (Nr. 225, 227, 231).

³⁾ *Tempus est . . . subjectiva conditio per naturam mentis humanæ necessaria, quælibet sensibilia certa lege sibi coordinandi* (Diss. § 14, 5). — *Spatium est . . . subjectivum et ideale e natura mentis stabili lege proficiscens, veluti schema, omnia omnino externe sensa sibi coordinandi*. (Diss. § 15 D).

Urbilleder for enhver mulig Syntese», som kan erkendes afset fra eller «uafhængigt af den bestemte Sættelse, i hvilken det var givet» (unabhängig von der Einzelheit darin es gegeben war)¹).

Ogsaa i «Kritik der reinen Vernunft» findes Spor af den Analyse, ved hvilken Formen skilles fra Stoffet. Naar Kant — ved en uheldig Udtryksmaade — siger, at vi kunne erkende Formen forud for virkelig Iagttagelse, forudsætter han, at en saadan Analyse allerede er foretagen, og ved virkelig Iagttagelse mener han: enhver bestemt, særskilt Iagttagelse. — Nogle Exempler skulle vise dette.

«Naar jeg fra Forestillingen om et Legeme udsondrer hvad Forstanden tænker derom (Substant, Kraft, Delelighed o. s. v.), og ligeledes det deraf, som hører til Sanssefølelsen (Uigennemtrængelighed, Haardhed, Farve o. s. v.), saa faar jeg endnu Noget tilbage af denne empiriske Anskuelse, nemlig Udstrækning og Form. Disse høre til den rene Anskuelse, der finder Sted i Bevidstheden ogsaa uden nogen virkelig Genstand for Sansning eller Sansfølelse, som Sansningens blotte Form». Der beskrives her en Analyse, d. v. s. en successiv Henvendelse af Opmærksomheden paa det Givnes forskellige Sider eller Elementer, og Analysens Resultater deles i tre forskellige Klasser, der henføres til de tre Evner, Forstand, Anskuelsesform og Sanssefølelse²). Hvorledes «Udsondringen» nærmere begrundes, ses af andre Steder. «Rum og Tid ere [Sansningens] rene Former, Sansfølelse over Hovedet er Stoffet. ... Hine hænge aldeles nødvendigt sammen med vor Sansning, af hvilken Art saa vore Sansfølelser ere; disse kunne være meget forskellige». «Vi kalde Syntesen af det Mangfoldige i Indbildningskraften transcendent, naar den afset fra enhver Forskel i det Anskuede (ohne Unterschied der Anschauungen) ikke gaar paa Andet end Forbindelsen af det Mangfoldige a priori». «Apperceptionen og med den Tænkningen gaar forud for al mulig bestemt Anordning af Forestillingerne»³). — Og paa et Sted i «Prolegomena», hvor Kant beretter om Kategorilærens Tilblivelse, siger han: «Jeg saa mig om efter en Forstandsbehandling, der indeholdt enhver anden og kun frembød Forskelligheder ved de forskellige Modifikationer eller Momenter, under hvilke Forestillingens Mangfoldighed bringes ind under Tænkningens Enhed. Da fandt jeg, at denne Forstandsbehandling bestod i at dømme»⁴).

Der stillede sig tillige den Opgave for Kant at finde fælles Kendemærker for de konstante Elementer, han saaledes efter Haanden kunde udskille i vor Erkendelse. Denne

¹) Løse Blätter. I. p. 16; 19—21. (Smlgn. ovenfor § 5 Slutning).

²) Kant udtaler sig her paa den gamle Abstraktionsteoris Maade, skønt han andre Steder bestemt forkaster denne. Se «Kritik der reinen Vernunft». 2. Aufl. p. 457 (Noten til første Antithesis). Reflexionen Kants. II. p. 126 (Nr. 412).

³) Kritik der reinen Vernunft. 2. Aufl. p. 35; 60; 118; 345.

⁴) Prolegomena. Riga 1783. p. 119.

Del af Analysen gik Haand i Haand med Paavisningen af de konstante Elementer, idet Kant først blev ret opmærksom paa disse, da han havde fundet en fælles Grundbestemmelse for al vor Erkendelse. Denne Grundbestemmelse var Forbindelsen, Syntesen, og da den er en Funktion, ansaa Kant det som selvfølgelig, at den ikke kunde være given med de blotte Indtryk. Men om denne Side af Analysen skal der handles nærmere i Kap. 4. Her holde vi os blot til den almindelige Betydning, den analytiske Metode vedblev at have for Kant.

Denne Analyse, der gaar ud paa at finde selve Erkendelsesevnen Maade at virke paa, skelnes udtrykkeligt fra »den sædvanlige Fremgangsmaade i filosofiske Undersøgelser: at analysere de sig frembydende Begreber efter deres Indhold og bringe dem til Tydelighed». Den kritiske Filosofis egentlige Opgave er en Analyse af selve Erkendelsesevnen, at finde Grundbegreberne dér, hvor de udspringe, og paavise deres Anvendelse. Og denne kritiske Analyse, der skiller Form fra Stof, kan ikke gaa for sig, «før lang Øvelse har gjort os opmærksom og sat os i Stand til at udsondre det, som vor egen Erkendelsesevne yder, fra det, vi modtage ved Sansindtryk». Derfor har Kant heller ikke Noget imod at indrømme Matematikeren Kästner¹, at Rummets Begreb er abstraheret af sanselige Forestillinger: «ti uden Anvendelse af vor sanselige Forestillingsmaade paa virkelige Genstande for Sanserne, vilde selv det, der a priori indeholdes i disse [ø: i Sanserne], slet ikke blive os bekendt»¹).

13. Det ved Analyse fundne Grundlag² for den kritiske Erkendelseslære træder stærkere frem i første Udgave af «Kritik der reinen Vernunft» end i Prolegomena og anden Udgave³). Hist udvikler han paa en i psykologisk Henseende meget interessant Maade Begrebet om Syntesen som den almindelige Form for Bevidsthedsvirksomheden paa de forskellige Trin. Senere lader han sig nøje med ganske i Almindelighed at henvise til den forbindende Proces, særligt paa Forstandens Omraade³). Paa Grund af de Misforstaaelser i psykologisk-idealistisk Retning, «Kritik der reinen Vernunft» strax blev Genstand for, søgte Kant i de senere Bearbejdelser at bortlede Opmærksomheden fra den psykologiske Analyse af Erkendelsesprocessen (fra det, som han i Fortalen til første Udgave kaldte den subjektive Deduktion), der kun havde en forberedende Betydning, for at hans Hovedopgave, Konstruktionen af de Fornuftsætninger, der gælde for alle Fænomener og dog ere uafhængige af disse, kunde træde des skarpere frem.

Men den skarpe Modsætning mellem Matematikens og Filosofiens Metode, som

¹) Dissert. § 15 Coroll. — Kritik der reinen Vernunft. 2. Aufl. p. 1 f; 90. — Wilh. Dilthey: Aus den Rostocker Kanthandschriften. Archiv für die Geschichte der Philosophie. III. p. 87.

²) Dette er paavist af Benno Erdmann: Einleitung zu Prolegomena. p. XXXII—XXXVIII.

³) Kfr. ogsaa Brevet til Tieftrunk af 11. December 1797 om Begrebet Sammensætten som det, der ligger til Grund for alle Kategorier.

Kant havde fremstillet i Afhandlingen om Grundsætningernes Tydelighed, fastholder han dog stedse. I det interessante Afsnit «Die Disciplin der reinen Vernunft im dogmatischen Gebrauche» udtales den til Dels med de samme Vendinger som i det næsten tyve Aar ældre Skrift. Ogsaa her vises det, at de filosofiske Begreber, der vindes ved Analyse, ikke som de matematiske ved direkte Konstruktion, ikke i strengeste Forstand kunne defineres, da der ikke kan have nogen apodiktisk Sikkerhed for, at Begrebets Indhold er fuldstændigt. Som Exempler nævnes Begreberne Aarsag, Ret og Billighed. Der kan være dunkle Biforestillinger til Stede, som vi ikke blive opmærksomme paa ved Analysen, og som dog uden at vi mærke det spille en Rolle med ved Anvendelsen¹⁾.

Forskellen mellem de ældre Skrifter (1762 ff.) og «Kritik der reinen Vernunft» er, at medens Kant tidligere skelnede mellem to Slags Begreber, empiriske og matematiske, af hvilke hine vindes ved Analyse, disse ved direkte Konstruktion, skelner han senere tre Slags Begreber: 1) empiriske, 2) apriorisk-diskursive, 3) apriorisk-intuitive. De to første Arter vindes ved Analyse, den sidste ved direkte Konstruktion. Men den Analyse, ved hvilken den første og den anden Art vindes, er, som det er paavist i det Foregaaende (se ovenfor § 12), af forskellig Beskaffenhed.

14. For Kritiken af Kants Erkendelsesteori er denne Sammenhæng mellem det ældre og det senere Standpunkt af stor Interesse. Ti den lægger det Spørgsmaal nær, om Kant virkelig har opdaget en helt ny Klasse af Begreber, der skulde staa imellem de empiriske og de konstruerede. Ved Afgørelsen af dette Spørgsmaal behøver man ikke at gaa ud over Kants egne Udsagn. Ti han erklærer jo med rene Ord, at de apriorisk-diskursive Begreber (∴ Kategorierne) ikke ere fuldt færdige — og dog opererer han med dem til Opstilling af Grundsætninger, som om de vare fuldt færdige! Se vi hen til deres Tilblivelsesmaade, saa ere de samme Vilkaar underlagte som de sædvanlige empiriske Begreber. De skyldes, som vi have set, Iagttagelsen af konstante Elementer under vore Erfaringers Skiften. Antagelsen af, at vi her have selve Erkendelsesevnenes Natur for os («Kilderne», som Kant plejer at sige), er en Slutning fra eller en Fortolkning af denne Konstans. Den er altsaa en Hypotese. I Fortalen til første Udgave af Fornuft-kritiken siger Kant ogsaa, at «den subjektive Deduktion» (∴ Paavisningen af Erkendelsens Kilder formedelst Analyse) kunde se ud som en Hypotese, da den jo gaar ud paa «Paavisningen af en Aarsag til en given Virkning»; men han mener, at det ikke er saa, og lover ved en anden Lejlighed at godtgøre det. Dette Løfte har han imidlertid ikke holdt hvorimod han i sine senere Fremstillinger har reduceret dette analytiske Parti betydeligt.

Kant er altsaa i en vis Forstand paa sit definitive Standpunkt ikke naat videre end

¹⁾ Kritik der reinen Vernunft. 2. Aufl. p. 756. — Smlgn. hermed «Träume eines Geistesehers». 1. Th. 1. Hauptst. (Kehrbachs Udgave p. 6 Note), hvor Beskrivelsen af tilsnøgne Begreber ganske minder om det anførte Sted af «Kritiken».

han var 1762. Han har ikke paavist Muligheden af at bestemme «Formerne» saaledes, at der er fuld Garanti for Bestemmelsens Nøjagtighed og Fuldstændighed. Han kan da egentlig ikke vide sig sikker mod den samme Anke, som han rettede mod Leibniz og Wolf: at operere med ufærdige og tilsnegne Begreber. Og der er et betydeligt hypotetisk Element i det System af Former, han stiller op som Fundament for vor exakte Erfaring. Han har Ret i, at hvis vi kunde være ganske sikre paa, at disse Former maa spille en Rolle med ved al vor Erfaring, al vor Opfattelse, saa vilde vi ogsaa have en apriorisk Viden om Erfaringsgenstandene. Men netop denne fulde Sikkerhed kan ikke godtgøres¹⁾.

For Erkendelsesteorien er der her ingen anden Vej at gaa end at operere med det ved Analyse fundne Grundlag som med en Hypotese, idet man overlader til fortsat Analyse at berigtige det Grundlag, hvorfra man gaar ud. Sagen er, at de forskellige Operationer staa i Vexelforhold til hinanden. Men kan ikke lægge al mulig Konstruktion bort og give sig til at analysere; det vil være til Skade for selve Analysen, da Konstruktionen kan være nødvendig som Hjelpeproces og Experiment. Kants egen antinomiske Metode var egentlig Forsøg paa Konstruktioner, der skulde belyse Forudsætningernes Beskaffenhed, naar disse ikke direkte kunde analyseres. — Ogsaa det Omvendte gælder naturligvis, at Konstruktionen forudsætter Analysen, hvorfor selv de matematiske Begreber, der synes opstillede ved direkte Konstruktion, ved nærmere Undersøgelse vise sig at forudsætte en foregaaende Analyse. Kants Modsætning mellem Matematik og Filosofi er altsaa ikke holdbar i den Form, i hvilken han har opstillet dem.

Visheden om, at vi i Erfaringens konstante Elementer have vor Bevidsthedsvirk-somheds nødvendige Former, kan, saa langt end Analysen føres, kun blive approximativ, og de Slutninger, der kunne bygges paa denne Vished, maa naturligvis dele Skæbne med den. Kants Tendents paa hans definitive Standpunkt til at skyde Analysen til Side har gjort ham til Dogmatiker mod hans Villie. Han saa rigtigere i 1762, da han brugte den analytiske Metode som Vaaben mod Dogmatikerne.

15. At Analysen har været Stedbarn i Kants definitive Filosofi, skønt den dog har sin bestemte Plads i denne, viser sig især i, at Udledningen af «Formerne» af den konkrete Sammenhæng, i hvilken de efter Kant fra først af lægge sig for Dagen, ikke er gennemført. Forholdet mellem de to Sætninger, som Kant begge vedkender sig: «Al Erkendelse begynder med Erfaring», og: «Ikke al Erkendelse udspringer af Erfaring», har han ikke tydeligt paavist. Dette vilde kun være sket, hvis han havde fremstillet de forskellige Udviklingstrin, «Formerne» gennemløbe fra det medfødte Grundlag til den ved Øvelse erhvervede bevidste Klarhed²⁾.

¹⁾ Smlgn. allerede *Ænesidemus* [af G. E. Schulze]. 1792 p. 401; 406.

²⁾ Smlgn. Distinktionen mellem Medfødthed og oprindelig Erhvervelse i *Dissert.* § 8; *Coroll.* — *Ueber eine Entdeckung etc.* p. 68. — *Kritik der reinen Vernunft.* 2. Aufl. § 27. — *Brev til Hertz af*

Men ikke blot forudsætter Kant Formerne som fuldtfærdige; han forudsætter dem ogsaa i en ideal Fuldkommenhed og Renhed, i hvilken de ikke forekomme i nogen virkelig Anskuelse eller Erfaring. At dette er saa for Rummets og Tidens Vedkommende, behøver ingen nærmere Paavisning. Newtons absolute Rum og Tid ere hos Kant saa at sige slaaede ind, ere blevne til subjektive Former — uden dog at miste deres Absolutthed. Saaledes betegnes enhver af Anskuelsesformerne i Dissertationen som typus immutabilis (§ 16 Coroll.). Kant tænker sig altsaa Forbilleder, ideale Rammer, til hvilke Alt, hvad der fremtræder for os, maa henføres for at indvirkes i en almindelig Sammenhæng¹⁾. Et lignende Forbillede (exemplar) dannes i Følge Dissertationen (§ 9) ogsaa for Forstands-erkendelsens Vedkommende og afgiver den fælles Maalestok for al Realitet. I «Kritik der reinen Vernunft» opstaar selve Erfaringsbegrebet eller Naturbegrebet ved en lignende ideal Konstruktion. Parallelen med hint «uforanderlige Forbillede» træder tydeligt frem, naar det hedder: «Der gives kun én Erfaring, i hvilken alle Iagttagelser forestilles i gennemgaaende og lovmæssig Sammenhæng, ligesom der kun er ét Rum og én Tid; i hin finder alle Fænomener og alle Forhold af Væren og Ikke-Væren Sted»²⁾. «Alle vore Erkendelser ligge inden for al mulig Totalitet». «Alle Fænomener ligge i én Natur og maa ligge deri, fordi der uden den aprioriske Enhed ingen Enhed af Erfaringen og altsaa ingen Bestemmelse af Genstandene i den er mulig»³⁾. — Den sidste Begrundelse, Kant giver af denne Erfaringens (eller Naturens) Enhed, er, at bevidst Erkendelse kun er mulig, naar de givne Elementer forenes ved Syntese. Den syntetiske Enhed er Princip for al Forstaaelse. «Naar enhver enkelt Forestilling var ganske fremmed for, isoleret og sondret fra de andre, saa vilde aldrig noget Saadant, som Erkendelse er, kunne opstaa. Ti Erkendelse er et Hele af sammenlignede og forbundne Forestillinger»⁴⁾. Vi have derfor,

21. Febr. 1772. — Fra et rent psykologisk Standpunkt maa der ogsaa opponeres mod Kants Distinktion mellem Stof og Form. Fornemmelserne ere ikke blot passivt optaget Stof, men hver Fornemmelse bestemmes i sin Opstaaen og Beskaffenhed ved Bevidsthedens hele Tilstand. Her finder for saa vidt, hvad selve Fornemmelserne angaa, en Formen og Forbinden, en Syntese Sted. Smlgn. min Psykologi 3. Udg. p. 130. Denne Indvending ophæver ikke Kants Distinktion, men gennemfører den videre og paa anden Maade end han gjorde.

¹⁾ Hvad Tiden angaar, har Kant ikke skelnet mellem Tidsfornemmelse, Tidsforestilling og Tidsanskuelse. Smlgn. min Psykologi. 3. Udg. p. 206—214 og min Afhandliing: «Lotze og den svenske Filosofi». Nordisk Tidsskrift, udg. af den Letterstedtske Forening 1890. p. 6—10. — Hvad Rummet angaar, udtrykker Kant sig i andre Skrifter langt tydeligere end i «Kritik der reinen Vernunft». Det hedder saaledes i «Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft» (Riga 1786). p. 3 f.: «Der absolute Raum ist an sich nichts und gar kein Object, sondern bedeutet nur einen jeden andern relativen Raum, den ich mir ausser dem gegebenen jederzeit denken kann». — p. 16: «Der absolute Raum ist für alle mögliche Erfahrung nichts».

²⁾ Kritik der reinen Vernunft. 1. Aufl. p. 110.

³⁾ Kritik der reinen Vernunft. 2. Aufl. p. 185: 263.

⁴⁾ Kritik der reinen Vernunft. 1. Aufl. p. 97 (kfr. 2. Aufl. p. 103).

som vi allerede have vist (§ 5 Slutn.; § 12), i Begrebet om vor erkendende Bevidstheds syntetiske Karakter et Urbillede for Alt, hvad vi kunne erkende.

Men i hvilken Grad tilfredsstillende nu de virkelige Iagttagelser den ideale Fordring, der ud fra dette Forbillede stilles til dem? Derom kan aabenbart Intet vides paa Forhaand. Et ved Abstraktion og Idealisation af vor Erkendelsesvirksomhed dannet Forbillede viser sin Betydning ved at sætte Tanken i Bevægelse. Men om Tanken finder adækvate Genbilleder af Forbilledet, og om den kan gennemføre Forbilledet midt i Iagttagelsens uoverskuelige Mangfoldighed, det er det store Spørgsmaal, som ikke er besvaret med Paavisningen af, at vi kun have nødvendig Erkendelse, hvis det sker.

Undertiden udtaler Kant sig da ogsaa, som om der ved Forbilledet blot indledtes en Søgen. I Dissertationen opføres saaledes det Princip, at Alt hvad der sker, sker efter Naturens Orden, som et subjektivt Princip for vor Forsken (*principium convenientiæ*), paa Linie med Sparsommelighedens Lov (§ 30). I en Optegnelse fra 70'erne tales om en Præsumption, i Følge hvilken Alt kan bestemmes efter en Regel. I en Optegnelse «fra Criticismens første Tid» spørges: «Da vi ikke indse Muligheden af en Realgrund, hvorledes kunne vi da a priori indse, at der absolut maa gives saadanne? . . . Gælder dette Princip ikke som Anticipation, fordi vi uden Regel ingen Erfaringer vilde have, og denne Regel bestaar i Tidens og Rummets Ordning efter almindelige Love?» I en Optegnelse fra 80'erne hedder det: «Principerne for Fænomenernes Exposition er Principer for deres Intellektion, ikke for deres Perspicients, for at søge Aarsager, ikke for at bestemme dem». Og i «Kritik der reinen Vernunft»: «Forstanden er stedse beskæftiget med at gennemspejle Fænomenerne i den Hensigt at udfinde en Regel for dem». «Forstanden kan a priori ikke yde Mere end at anticipere en mulig Erarings Form over Hovedet». ¹⁾

Hvis Kant var bleven staaende herved, vilde han ikke have paastaet Mere end hvad han kunde bevise. Men da vilde han ganske vist ikke have havt nogen Grund til at opstille sin skarpe Forskel mellem Kategori og Ide, efter som det da vilde vise sig, at allerede Kategorien stiller ideale Fordringer, som den reale Erkendelse stedse kun ufuldkomment fyldestgør ²⁾. Kant blev ført ud over Maalet ved sin Tillid til den «kopernikanske» Tanke, hvori (som senere skal omtales) Opdagelsen 1769 bestod. Den gav ham Mod til at foretage den syntetiske Konstruktion, der endnu faa Aar forud stod for ham

¹⁾ Lose Blätter. I. p. 35; 136. — Reflexionen Kants. II. p. 307 (Nr. 1071). — Kritik der reinen Vernunft 1. Aufl. p. 126; 2. Aufl. p. 303.

²⁾ Allerede Salomon Maimon paaviste dette. «Für mich ist Erfahrung im strengen Sinne kein in der Anschauung darstellbarer Begriff, sondern eine Idee». Kritische Untersuchungen. Leipzig 1797. p. 154. — «Die kritische Philosophie kann nur hypothetisch philosophiren». Die Kategorien des Aristoteles. Berlin 1794. p. 133.

som et fjernt Maal. Fra Urbilledet og Præsumptionen gik han uden videre til Loven, som om denne kunde udledes af hine. Han anser den virkelige Erkendelse for given med Erkendelsens Begreb: den gamle ontologiske Tankegang har her overlistet sin store Modstander! Den transscendentale Deduktion, som havde kostet ham saa meget Besvær, og som han var saa stolt over, var i Virkeligheden erkendelsesteoretisk Alkymi. Men som Alkymisterne ofte i deres Søgen efter de Visers Sten under Vejs opdagede nye kemiske Forhold, saaledes kom Kant under sin ivrige Stræben efter at give en absolut Løsning af Humes Problem til at give værdifulde Bidrag til Forstaaelse af vor Erkendelses Natur.

16. Kun et enkelt Punkt skal endnu fremdrages til Belysning af Kants analytiske Metode. Han gaar, som vi have set (§ 12), ud fra, at de konstante Elementer i vor Erfaring maa skrive sig blot fra selve vor Erkendelsesvirksomhed og kun være Udtryk for dennes Love. Dersom Kant udførligere var gaaet ind paa den Analyse, der førte ham til Opstilling af Formerne, maatte han ogsaa være kommen til nøjere at prøve Berettigelsen af denne Antagelse. Han gaar jo fra første Færd ud fra, at Bevidstheden, det erkendende Subjekt ikke er det eneste Existerende, men kun er et Led af den hele Tilværelse og staar i Vexelforhold med det øvrige Existerende. Den Maade, hvorpaa Subjektet opfatter Tilværelsen, kan da ikke blot være bestemt ved dets egen Natur, men maa ogsaa være bestemt ved det Existerendes Natur.

Der foreligger adskillige, ikke paaagtede Antydninger hos Kant i denne Retning. I «Kritik der reinen Vernunft», første Udgave (p. 358), tales om «det Noget, der ligger til Grund for de ydre Fænomener og paavirker vor Sans saaledes, at den faar Forestillingerne om Rum, Materie, Figur o. s. v.». Og i Anledning af det Spørgsmaal, hvorledes Rumsanskuelse i det Hele er mulig i et tænkende Subjekt, bemærkes, at dertil kun kan siges, at Forestillingerne om ydre Fænomener have deres Aarsag i Tingen i sig selv («den transscendentale Genstand») (ibid. p. 393). Den Maade, jeg opfatter en Ting paa, behøver jo slet ikke at ligne selve den Ting, der fremkalder Opfattelsen (Sansefornemmelsen eller Rumsanskuelsen) hos mig — hedder det i Prolegomena p. 64. Rumsanskuelsen er, hedder det i anden Udgave af Fornuftkritiken (p. 66, 69) bestemt ved Genstandens Forhold til Subjektet. De tydeligste Udtalelser findes paa nogle Steder i «Dialektiken». Det er umuligt, hedder det, at besvare det Spørgsmaal, «hvorfor den transscendentale Genstand giver vor Sanseanskuelse netop kun Rumsanskuelse og ikke en anden Art Anskuelse». «Mange Kræfter i Naturen, der ytre deres Existens ved visse Virkninger, ere og blive udforskellige for os; ti vi kunne ikke efterspore dem vidt nok ved Iagttagelse. Det til Grund for Fænomenerne liggende transscendentale Objekt, og med det Grunden til, at vor Sansning netop har disse bestemte øverste Betingelser, og ikke andre, ere og blive udforskellige for os, skønt Sagen selv iøvrigt er given, blot ikke gennemskuet» (2. Udg. p. 585; 631 f.). — Paa

disse sidste Steder bliver Grunden til Rumsanskuelsen endog aldeles overvejende tilskreven Tingen i sig.

Af disse Antydninger ses, at Kant ikke blot udledte Stoffet, men ogsaa Formen fra Tingen i sig. Men naar saa er, er det uberettiget, naar han saa ofte opstiller et Dilemma, der giver Valget mellem at lade Genstanden bestemme Forestillingen og Forestillingen bestemme Genstanden. I hans egen Teori er i Virkeligheden begge Dele forudsat. Kant kan derfor ikke konsekvent være den strenge Aprioriker, han vil være. Der er en Grundforudsætning; han ikke har draget frem, og paa hvilken dog hele hans «Grundsætningernes System» hviler: nemlig den, at Tingen i sig virker konstant. Er det nemlig ikke Tilfældet, saa vilde jo, selv om Subjektets Natur forudsættes uforanderlig, de konstante Elementer i Erfaringen, der ere det virkelige Grundlag for Kants hele erkendelsesteoretiske Bygning, kunne ændres, og Grundsætningerne vilde da ogsaa ændres. — Ogsaa fra denne Side viser det sig, at «den kritiske Filosofi kun kan filosofere hypotetisk». Kants Antagelse, at han kunde gennemføre en Filosofi om Fænomenerne, uden at behøve at opstille nogen som helst Forudsætning om Tingen i sig selv, var urigtig. Hans første Kritikere gjorde allerede opmærksom paa, at naar han bruger Begreberne Ting, Existents og Aarsag om den, er den dog ikke absolut ukendt. Men det maa føjes til, at han ogsaa forudsætter, at den virker paa en regelmæssig Maade.

Kant mente at have ført et Bevis for Aarsagssætningens Gyldighed, Noget, som Wolf var kommen højst uheldigt fra. Medens Wolf vilde udlede den af Modsigelsens Grundsætning, begrunder Kant den som Forudsætning for Erfaringens Mulighed¹⁾. Kants Bevis hviler paa den Antagelse, at Aarsagsbegrebet er en af de subjektive Former, uden hvilke Erfaring i streng Betydning ikke bliver til. Men lige saa lidt som den Omstændighed, at vi opfatte ydre Fænomener i Rummets Form, kunde udledes af Subjektets Natur alene, lige saa lidt anser Kant det for at være uafhængigt af Tingen i sig, at vi opfatte Fænomenerne som Aarsager og Virkninger. Dette ses af en Udtalelse som denne: «Dem transscendentalen Objecte können wir allen Umfang und Zusammenhang unserer möglichen Wahrnehmungen zuschreiben . . . Die Erscheinungen sind, ihm gemäss, . . . gegeben». ²⁾ Her siges altsaa Fænomenerne ikke blot hvad Stof, men ogsaa hvad Formen angaar, at være i Overensstemmelse med Tingen i sig, idet ogsaa deres Sammenhæng henføres til den. Tingen i sig maa altsaa være lige saa konstant i sin Virken paa Subjektet, som Sammenhængen mellem Fænomenerne er. Og her staa vi da ved en Grundforudsætning om Tingen i sig, som Kant aldrig har formuleret. Det viser sig, at der til «Erfaringens Mulighed», der bærer hele Kants Erkendelsesteori, hører

¹⁾ Kritik der reinen Vernunft. 2. Aufl. p. 264.

²⁾ Ibid. p. 522 f.

Mere end de subjektive Betingelser. Herved indskrænkes baade Apriorismen og Fænomenalismen. Muligheden for at antecipere Fænomenerne og Nødvendigheden af at skelne mellem disse og Tingen i sig begrænses paa betydningsfuld Maade. Navnligt bortfalder Nødvendigheden af at udelukke Aarsagsprincippet fra Gyldighed for Tingen i sig selv. Skønt det strenge, aprioriske Bevis for Aarsagssætningen bortfalder, opnaas der den Fordel, at den store Vanskelighed, som laa i Kants Antagelse af Tingen i sig som Aarsag til Fornemmelserne, falder bort med det Samme. Samtidigt med, at Systemet ændres i empirisk og realistisk Retning, mister det ogsaa sin store Inkonsekvents.

III.

Teori og Praxis.

17. Vi vende paa ny tilbage til Kants Standpunkt i 1762 og de følgende Aar, for at betragte det fra en ny Side. Kant havde indset Nødvendigheden af en Reformation af Filosofien og ventede foreløbigt Frelsen ad Analysens Vej. Men naar saa Meget stod uafgjort og ufærdigt hen, og naar vi med Hensyn til nogle af Grundbegreberne (f. Ex. Aarsagsbegrebet) stode over for det Uforklarlige, saa kan det Indbegreb af teoretisk Filosofi, Kant paa denne Tid havde til Raadighed for positiv Fremstilling, ikke have været stort. I sin Bestræbelse for «hellere at have en grundig Filosofi end en vidtløftig» havde han gjort rent Bord. Selv i «Beweisgrund», det mest konstruktive Skrift fra denne Tid, erklærer han, at Meningen ikke var at give en egentlig Bevisførelse, og at Guds Tilværelse heller ikke behøvede at bevises. I Tillid til, at den religiøse Tro havde et helt andet Grundlag end Bevisførelse, omstyrtede han den naturlige Teologis hele Basis. Og paa lignende Maade gik han i «Träume» frem over for den spiritualistiske Psykologi. De kosmologiske Antinomier synes samtidigt at have spillet en stor Rolle for ham ved hans Forsøg paa at finde Erkendelsens Grænser. Materialet til det Parti af «Kritik der reinen Vernunft», som han kaldte Dialektik, og som var det, der ikke gjorde mindst Virkning ved Værkets Fremkomst, var saaledes i det Væsentlige færdigt.

Kants Filosofi maatte derved faa et vist negativt Præg i Modsætning til den af Positivitet struttende Dogmatisme. Kant var sig dette fuldt bevidst. Han bruger om sin Filosofi Udtrykket «Uvidenhedens Filosofi», ogsaa «negativ Filosofi». Han finder denne Filosofi den vanskeligste af alle, fordi den maa gaa tilbage til Erkendelsens Kilder for at kunne begrunde sin Ikke-Viden.

«Hvor Vildfarelse er fristende og tillige farlig, dér ere negative Erkendelser og Kriterier vigtigere end positive og udgøre ofte vor Videnskabs egentlige Objekt . . . Sokrates

havde en negativ Filosofi, hvad Spekulationen angik, nemlig om megen formentlig Videnskabs Værdiløshed og om Grænserne for vor Viden. Den negative Del af Opdragelsen er den vigtigste (Rousseau).»¹⁾

Disse Henvisninger til Sokrates og til Rousseau ere karakteristiske for Kants Standpunkt paa denne Tid. Sokrates's Viden var jo en Viden om, at han Intet vidste, en Viden, der var begrundet paa klar Indsigt i hvad der hørte til for at vide Noget. Og Sokrates advarede jo ogsaa mod ufærdige Begreber og søgte ved alsidig Drøftelse at føre til rigtige Begrebsbestemmelser. Hvad Rousseau angaar, drager Kant i den anførte Udtalelse en Parallel mellem hans «negative Opdragelse» og sin egen negative Filosofi. Ved negativ Opdragelse forstod Rousseau «en Opdragelse, der stræber at fuldkommengøre Organerne, vor Erkendelses Instrumenter, før den giver os Erkendelsen selv, og som forbereder til Fornuft ved at øve Sanserne. Den negative Opdragelse lægger ikke Hænderne i Skødet, langt fra: den bibringer ingen Dyder, men den forebygger Laster; den lærer ikke Sandheden, men den forebygger Vildfarelser.» Den begrundes særligt ved Nødvendigheden af at lære Individets Natur og Karakter at kende, saaledes som de uvilkaarligt udfolde sig, før man griber ind i Henhold til almindelige og overleverede Regler. Den er i sin Omhu for at holde Vildfarelse ude og for at finde den ejendommelige Naturs Grænser en vanskelig Kunst — den Kunst: tout faire en ne faisant rien.²⁾ — I flere Henseender har den kritiske Filosofi efter det Bedste og mest Berettigede i dens Aand sit Forbillede i Rousseau's Lære om den negative Opdragelse. Begge Steder tjene Negation og Kritik til at værne om Livets positive Udfoldelse, medens Dogmatismen, baade i Filosofien og i Pædagogiken, er ivrig for at gribe ind og fastsætte eller regulere Alt efter sine «evige Sandheder».

Det er bekendt, i hvor høj Grad Rousseau's Skrifter interesserede Kant. Da han fik Emile, holdt den ham tilbage fra hans sædvanlige Spadseretur. Men hvis Kants Optegnelser og Tilføjelser til hans «Beobachtungen über das Schöne und Erhabene» ikke i sidste Øjeblik vare blevne reddede ud af en Urtekræmmers Makulaturbunke³⁾, vilde man ikke have vidst, hvor dybt personligt dette Udtryk var. Det hidførte for Kant et helt nyt Grundlag for Vurdering af Mennesker og menneskelige Forhold. Hidtil havde Kant været Optimist, havde betragtet den intellektuelle Udvikling som det Højeste og set Fremskridtet afgjort ved den. Af Rousseau lærte han en Maalestok for Menneskeværd, der til en vis Grad var uafhængig af den intellektuelle Udvikling. Han lærte nu, at Pøbelen ikke er at foragte blot fordi «den Intet véd». Han «lærte at ære Menneskene». Og han priste

¹⁾ Reflexionen Kants. II. p. 44 f. (Nr. 148—151).

²⁾ Lettre à M. de Beaumont (Petits chefs d'oeuvres de J. J. Rousseau. Paris 1859. p. 313). — Émile. Livre II. (Paris 1851. p. 80 f.; 116.)

³⁾ Sämml. Werke. Ed. Rosenkranz u. Schubert XI, 1. p. 218 f.

Rousseau, fordi han havde fremdraget Menneskets dybt skjulte Natur under Civilisationens Former, der altfor ofte tildække dem.¹⁾ — Der var da her givet et faktisk Grundlag for Menneskelivet, hvorved dette blev uafhængigt af hvorledes det gik med den videnskabelige Erkendelse af Tilværelsen og dens Ophav. Det var for Kant en stor Støtte, da han jo netop havde grundlagt sin Kritik af den naturlige Teologi og af den spiritualistiske Psykologi. Om de Lærde mistede nogle Yndlingsdoktriner, saa mistede «den store, for os mest agtelsesværdige Mængde»²⁾ Intet.

18. Men det forholder sig med denne Rousseau'ske Paavirkning, som med den Hume'ske: Dersom den ikke var sikret ved ydre Vidnesbyrd, vilde vi i Kants Skrifter ikke finde nogen tvingende Anledning til at forudsætte den. I og for sig vilde man meget godt af Kants Tankegang, saaledes som den udfoldede sig i Aaret 1762 og de følgende Aar, have kunnet forstaa, hvorledes han kom til den Distinktion mellem Teori og Praxis, der fra denne Tid af — altsaa længe før han slog den fast i sine Fornuftkritiker — spillede saa stor en Rolle hos ham.

Med Kritiken af Beviserne for Guds Tilværelse maatte ogsaa Dobbeltigheden af de Motiver, der havde ført til Konstruktionen af Gudsbegrebet, komme for Dagen. Den ene Gruppe af Motiver var af rent teoretisk Art og bestod væsentligt i Trangen til at afslutte Aarsagsrækken, at lade de arbejdende Tanker komme til Ro i Kontemplationen af et «i sig selv grundet» Væsen. Den anden Gruppe var af æstetisk-etisk Art, og bestod væsentligt i en Trang til i ét Begreb at koncentrere alt Værdifuldt i Verden. Ved Sammensmeltningen af begge Motivgrupper opstod den dogmatiske Filosofis Begreb om Gud som ens realissimum, Indbegrebet af al Realitet, saaledes at Realitet betød det Samme som Fuldkommenhed, idet kun saadanne Egenskaber, som udtrykke Negation og Begrænsning, skulde være udelukkede. Allerede i «Beweisgrund» (I, 4, 3) opponerede Kant mod denne Sammenblanding af Begreberne Realitet og Fuldkommenhed. Fuldkommenhed udtrykker en Vurdering, som foretages af et følende og villende Væsen: den kan altsaa ikke være en absolut Egenskab. Og i Afhandlingen om de negative Størrelser (III, 2. Anm.) gør Kant opmærksom paa, at da Ulyst er lige saa positiv og real som Lyst, kan man ikke gøre Indbegrebet af al Realitet til Et med den højeste Fuldkommenhed. Dette fra den metafysiske Side. Fra den psykologiske Side behandles Sagen i Afhandlingen om Grundsætningernes Tydelighed, hvor det hedder (IV, 2): «Først i vore Dage er man begyndt at indse, at Evnen til at indse det Sande er Erkendelse, Evnen til at føle det Gode Følelse, og at de ikke maa forvexles med hinanden. Ligesom der gives uopløselige Begreber om det Sande, d. v. s. om det, der træffes i Erkendelsens Genstande i og for sig

¹⁾ Sämmtl. Werke. Ed. Rosenkranz u. Schubert XI, 1. p. 240. 248.

²⁾ Kritik der reinen Vernunft. 2. Aufl. Vorrede p. XXXIII.

betragede, saaledes gives der ogsaa en uopløselig Følelse af det Gode, hvilket aldrig træffes i en Ting i og for sig, men stæde i Forhold til et følede Væsen. Den praktiske Filosofi har sine Grundsætninger, lige som den teoretiske har sine, og deres Udspring er endnu at undersøge, hvortil Hutcheson og Andre have gjort en god Begyndelse. — I «Nachricht von der Einrichtung seiner Vorlesungen» udtales det, at rigtige moralske Domme kunne fældes af Menneskehjertet uden Omsvøb af Demonstrationer, ved det, man kalder Sentiment. Der henvises til Shaftesbury, Hutcheson og Hume som dem, der ere naaet videst i at opsøge Moralens første Grunde. Det er Rousseau's Forgængere, ¹Kant her henviser til. Om Rousseau selv mindes vi, baade naar han som Grundlag for Etiken fordrer et Studium af Menneskets Natur, der let miskendes ved de Forandringer, ydre Forhold medføre, og naar den Opgave stilles: at afgøre, hvilken Fuldkommenhed der tilkommer Mennesket i den naturlige Enfoldigheds Tilstand og i den vise Enfoldigheds Tilstand.¹⁾ Men kun fordi vi ad anden Vej vide om Rousseau's Indflydelse paa Kant, blive disse Spor tydelige.

Kant var, som det ses, selv paa en Vej, der maatte føre ham til at sympatisere med Rousseau. Dennes Indflydelse har sandsynligvis lige som Humes været vækkende, fremskyndende, har ført til raskere og bestemtere Udfoldelse af Tanker, der allerede var i Skuddet, men har ikke bestaaet i positiv Bibringelse af Noget, der ikke laa som Mulighed i den egne forudgaaende Udvikling. Af ikke mindst Betydning har det været, at Rousseau lærte, at Menneskene paa det intellektuelle saa vel som paa det materielle Omraade have mange indbildte Fornødenheder. Nous pouvons être hommes sans être savants! — Jeune homme, sachez être ignorant! — siger den savoyiske Vikar til sin Discipel. Naar Kant nu stod ved Bruddet med den dogmatiske Spekulation og havde omstyrtet Grundlaget for den naturlige Teologi og den spiritualistiske Psykologi, maatte han finde en Støtte i Rousseau's Tankegang. I Slutningsafsnittet af «Träume eines Geistersehers» spores dette tydeligt. Efter sin Kritik af de spekulative og de visionære Forsøg paa at faa Adgang til eller Indblik i Aandeverdenen udbryder han: «Hvor Meget er der dog, som jeg ikke forstaar!» — men føjer strax til: «Og hvor Meget er der ikke, som jeg ikke behøver!»

Etikens Emancipation fra Metafysik og Teologi var hermed given. Men Kant anerkender ikke blot et af Teorien uafhængigt Grundlag for det Etske. Han gaar et Skridt videre, idet han udtaler, at det endog vilde være meget betænkeligt, om den moralske Handlen blot motiveredes ved Troen paa en anden Verden. I Stedet for at bygge Moralen paa Religionen bør man omvendt bygge Religionen paa Moralen. De, som ville vide Besked med den anden Verden, maa vente, til de komme derhen. Foreløbigt

¹⁾ Denne Modsætning har Kant langt senere, med særlig Henviſning til Rousseau's forskellige Skrifter, behandlet i sin Afhandling: Muthmasslicher Anfang des Menschengeschlechts (1786).

vide de, at de skulle gøre deres Pligt, og mere behøve de ikke at vide. Kant ender sit geniale Skrift som Voltaire sin *Candide*: Lad os gaa ud i Haven og arbejde!

Ogsaa paa dette Punkt er der da Kontinuitet mellem de tidligere Arbejder og de senere. Slutningsafsnittet af «*Träume*» udvikles videre tyve Aar efter i «*Kritik der praktischen Vernunft*». Og at den vundne Indsigt i Mellemtiden holdtes fast, ses af, at der i Dissertationen (§.9) udtrykkeligt sondres mellem det højeste teoretiske og det højeste praktiske Begreb.

19. Med Hensyn til det Grundlag, paa hvilket Kant byggede den af Metafysik og Teologi uafhængige Etik, har der i Løbet af hans Udvikling fundet betydelige Variationer Sted, dog saaledes, at der er et vist Grundpræg, som er fælles for de forskellige Stadier, hans etiske Opfattelse gennemløber.

I «*Beobachtungen über das Schöne und Erhabene*» (1764 [c: 1763]) gøres allerede den sande Dyd afhængig af bestemte Grundsætninger, i Modsætning til «den adopterede Dyd», der beror paa umiddelbare Naturtilbøjeligheder som Medlidenhed og Velvillie. Det Karakteristiske for dette Kants første etiske Standpunkt er, at de Grundsætninger, paa hvilke den sande Dyd beror, ere «Bevidstheden om en Følelse, der lever i ethvert menneskeligt Bryst, . . . Følelsen af den menneskelige Naturs Skønhed og Værdighed.»¹⁾ Ved den principielle Fremhæven af de almindelige Grundsætningers Betydning adskiller Kant sig fra de engelske Etikere, til hvilke han ellers i disse Aar støtter sig. Men Grundsætningerne selv antages at udvikle sig ved, at man bliver sig sin Følelse af Menneskenaturens Skønhed og Værdighed bevidst. Denne Følelse er altsaa den moralske Følelse. I den er, som det udvikles i «*Träume eines Geistersehers*», den Enkeltes Villie bunden til den almindelige Villie: «En hemmelig Magt nøder os til at rette vort Øjemed ogsaa mod Andres Vel eller efter fremmed Villie, selv om det ofte sker ugerne og i høj Grad strider mod den egennyttige Tilbøjelighed; — og det Punkt, hvor vore Drifters Retningslinier løbe sammen, ligger altsaa ikke blot i os, men der er ogsaa i Andres Villie uden for os Kræfter, som bevæge os . . . Vi se os da i de hemmeligste Motiver afhængige af den almindelige Villies Regel, og deraf udspringer i de tænkende Væsners Verden en moralsk Enhed og en systematisk Forfatning efter rent aandelige Love.»²⁾

Kants Etik staar her paa rent psykologisk Grund. Hvad der kundgør sig i den enkelte Stemning og i det enkelte Tilfælde, underordnes det, som fordres af Hensynet til den hele Verden, til hvilken Individet hører. Den udvidede, ved den mest omskuende Erfaring betingede Følelse blive vi os bevidst i almindelige Grundsætninger og kontrollere derefter Øjeblikkets Rørelse og Trang. Ved denne Underordning af det Begrænsede under

¹⁾ *Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen*. Königsberg 1764. p. 23.

²⁾ *Träume eines Geistersehers*. I, 2. (Kehrbachs Udgave. p. 23.)

det Universelle faar den etiske Følelse det Ophøjedes Karakter, og det er fra den Side, Kant kommer ind paa at omtale den i «Beobachtungen».

20. Men Kant blev (uheldigvis) ikke staaende ved denne Forbindelse af Psykologi og Etik. Hans Analyse førte ham paa det etiske saa vel som paa det erkendelsesteoretiske Omraade til at sondre skarpt mellem Fornuft og Sansning og mellem Form og Stof. Det synes endog, som denne Distinktion paa det etiske Omraade er funden af ham før end paa det teoretiske Omraade¹⁾. Den psykologisk-genetiske Opfattelse, som han i «Beobachtungen» og «Träume» endnu ansaa for forenelig med Etiken, skød han til Side, for at det Etske kunde faa sin Kilde i den rene Fornuft. Indflydelsen af det Dilemma, han nu stiller op mellem Fornuft og Sansning, bliver, at al Følelse regnes med til den sanselige Del af vor Natur²⁾, til Stoffet, det Empiriske, det, ved hvilket vi ere passive, ikke selvvirksomme. I diametral Modsætning til Standpunktet i «Beobachtungen» skulle nu Grundsætningerne bestemme Følelsen, ikke omvendt. Den moralske Følelse bliver nu den ved Bevidstheden om den universelle Lov bestemte Følelse af Agtelse. Agtelsen for andre Personligheder begrundes ved, at de ere Organer for den moralske Lov, for den samme Lov, som vi selv mærke i vort Indre. Og medens Kant i «Beobachtungen» nævnte Følelsen for Menneskenaturens Skønhed ved Siden af Følelsen for dens Værdighed, saa er denne Skønhedsfølelse senere helt falden bort i hans Etik. Denne Følelse forudsatte en Harmoni mellem Elementerne i den menneskelige Natur, som Kant formedelst sin skarpe Modsætning mellem Fornuft og Sansning ikke længere kunde antage. Derfor var han saa betænkelig ved Schillers Sammenstilling af «Anmuth und Würde». Skønt det var hans Mening, at Pligten skulde øves med Glæde og Frejdighed, maatte der dog ingen sanselige Elementer være medvirkende derved. Frejdigheden skal udelukkende være betinget ved selve Udfoldelsen af Fornuftvilliens indre Kraft, ikke medbetinget ved det harmoniske Forhold til den sanselige Natur. I hvert Tilfælde maa Ynden ikke stilles foran Værdigheden; ti selv om Pligtbevidstheden kan have Ynden til Ledsager, maa den dog slet ikke tage Hensyn til denne. Den Stemning, Pligtbevidstheden vækker, har Karakteren af det Ophøjede, ikke af det Skønne, og hvor det gælder etisk Arbejde, maa Gratierne holde sig i ærbødig Afstand. Først naar Herkules har betvunget Uhyrerne, kan han færdes blandt Muser og Gratier.³⁾

¹⁾ Brev til M. Hertz af 21. Febr. 1772: «In der Unterscheidung des Sinnlichen vom Intellektualen in der Moral und den daraus entspringenden Grundsätzen hatte ich es schon vorher [o: før Dissertationen af 1770] ziemlich weit gebracht.» Smlgn. Brev til Herder, 9. Maj 1767, til Lambert 2. Sept. 1770.

²⁾ «Alles Gefühl ist sinnlich.» Kritik der praktischen Vernunft. I, 1, 3 (Kehrbachs Udgave. p. 92).

³⁾ Kants Svar paa Schillers «Anmuth u. Würde» findes i hans «Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft». 2. Aufl. p. 10 f. — Smlgn. ogsaa Optegnelser, der ere nedskrevne efter Læsningen af Schillers Afhandling i «Thalia»: Lose Blätter I. p. 120; 126 f.

Saa skarp Modsætningen ogsaa er mellem Kants tidligere etiske Standpunkt og det definitive, saa kunne vi dog ved Hjælp af de i de senere Aar udgivne Kantiske Optegnelser efterspore Overgangen fra det ene Standpunkt til det andet.

21. Naar Kant efter sit eget Udsagn lærte af Rousseau «at ære Menneskene», og naar han (i «Beobachtungen») opfattede den moralske Følelse som Følelsen af Menneskehedens Værdighed, hvad beroede saa i hans Øjne denne Ære og Værdighed paa? — Der fremtræder her i Kants etiske Opfattelse tidligt et Hovedtræk, der aldrig forlod det, skønt han filosofisk forklarede det meget forskelligt. Det var den Værdi, han tillagde Evnen til at underordne det Enkelte og Skiftende under det Almene og Uforanderlige, Indtryk og Stemninger under den trods alle Tilskikkelser faste Grundsætning, det passivt Modtagne under den aandelige Aktivitet. Dette Træk gjorde, at han allerede i «Beobachtungen» henførte den moralske Følelse under Følelsen ved det Ophøjede, lige som han ogsaa senere (se baade «Kritik der praktischen Vernunft» og «Kritik der Urtheilskraft») fandt et nøje Slægtskab mellem disse to Følelser, dog saaledes, at han ikke længere regnede den moralske Følelse ind under Følelsen ved det Ophøjede, men snarere gik den omvendte Vej, idet han tydede Følelsen ved det Ophøjede ved at antage en Medvirken af den moralske Følelse.

Til Forstaaelse af Ændringen i Kants etiske Teori, der synes at være foregaaet i Mellemrummet mellem 1766 (Träume) og 1770 (Dissertationen), kan maaske følgende Betragtning tjene. — Jo mere hint Modsætningsforhold mellem det Enkelte, Skiftende, Passive paa den ene Side, det Universelle, Faste og Aktive paa den anden Side betonedes, des mere maatte der for Kant blive noget Utilfredsstillende ved at opfatte Grundsætningerne som opstaaede ved, at vi blive os den moralske Følelse bevidst. De synes derved at blive afhængige af Tilfældigheder. Et aldeles sikkert Udgangspunkt for det Ethiske vilde derimod faas, naar Fornuftens Aktivitet sattes som det Første og Oprindelige, og Følelsen kun betragtedes som dens Produkt. Altsaa Forholdet mellem Grundsætning og Følelse maatte vendes om, naar den Retning, i hvilken Kants Etik allerede gik i «Beobachtungen» og «Träume», skulde gennemføres absolut. Og at denne Tendents maatte bestyrkes ved Kants ufortrødne Arbejde paa at sondre mellem «det Rene» og «det Empiriske», følger af sig selv. Det var maaske ikke en Gang frit for, at Begrebet om det Rene fik et moralsk Skær i Kants Øjne. I det Mindste er der en Tvetydighed i den Maade, paa hvilken han fra denne Tid af bruger Udtrykket «Sinnlichkeit» om alle Elementer i Menneskenaturen med Undtagelse af Fornuften.

Han fjernede sig nu fra de engelske Moralfilosofers, til hvilke han tidligere havde henvist, og betragtede det som en stor Fejl, at de førte de moralske Kriterier tilbage til Følelsen af Lyst og Ulyst. Han saa ikke nogen principiel Forskel mellem Shaftesbury's og Epikurs Standpunkt (Dissertatio § 9), Noget, som allerede Mendelssohn (Brev til Kant 23. Decbr. 1770) med Rette ankede over. De moralske Begreber skulle nu ikke erkendes

ved Erfaring, men ved den rene Fornuft, og Moralfilosofien hører, hvad de første Vurderingsprinciper (*principia dijudicandi prima*) angaar, til den rene Filosofi (Diss. § 7; 9). — Hvorledes Kant paa dette Stadium nærmere har tænkt sig Begrundelsen af det Ethiske, vides ikke. Dog foreligger der Udtalelser og Udkast, som vise, at der forud for den etiske Teori, han udviklede i «Grundlegung zur Metaphysik der Sitten» og i «Kritik der praktischen Vernunft», gaar en Teori, der til en vis Grad danner et Overgangsled mellem den ældre psykologiserende og den senere rationalistiske Etik.

22. I «Reflexionerne» findes fra et Tidspunkt, der ikke ligger langt fra «Dissertationens» Tilblivelse, selv om det, efter Udgiverens Opfattelse, ligger forud for denne, en Bestemmelse af Begrebet praktisk Idealisme, i Følge hvilken denne bestaar i, at Lyksaligheden ikke afhænger af den ydre Verden, eller udførligere: «at Verden kun er det, hvortil vi gøre den, at den i et glad Sind har et lyst, i et sørgmodigt Sind et mørkt Udseende, at Grundene til en lykkelig Tilstand maa søges i os selv.» Og denne praktiske Idealisme kaldes udtrykkeligt «ikke Hjernesvindets, men Fornuftens, Viddommens Idealisme». ¹⁾

Ikke lidet beslægtet med den saaledes bestemte praktiske Idealisme er den Opfattelse, der kommer frem i et moralfilosofisk Udkast i de af R. Reicke udgivne «løse Blade af Kants Papirer». Her defineres Moraliteten som «Ideen om Friheden som Principet for Lyksaligheden». «Det er sandt, at Dyden har det Förtrin, at den vilde bringe den største Velfærd til Veje ved Hjælp af det, Naturen frembyder. Men dens høje Værdi bestaar ikke i, at den lige som tjener til Middel. At det er os selv, der frembringe den som Ophavsmænd uden Hensyn til de empiriske Betingelser (der kun kunne give partikulære Leveregler), — at den fører Selvtilfredshed med sig, — det er dens indre Værdi». «Kun den er i Stand til at være lykkelig, hvis Brug af hans Villie ikke strider mod de Betingelser for Lyksalighed, som Naturen giver ham . . . Lyksalighed er egentligt ikke den største Sum af Lyst, men Lyst ved Bevidstheden om min egen Magt til at være tilfreds (*Selbstmacht zufrieden zu sein*); det er i det Mindste den vigtigste formale Betingelse for Lyksaligheden, skønt der endnu materialiter udfordres andre (som ved Erfaringen)». «Lyksaligheden maa stamme fra en apriorisk Grund, som Fornuften billiger». «Frihed er en Evne til at gøre og undlade uafhængigt af empiriske Grunde . . . Men jeg er kun fri for Sanselighedens Tvang, ikke fra Fornuftens begrænsende Love . . . Den Ubundethed, med hvilken jeg kan ville, hvad der er selve min Villie imod, saa at jeg ikke kan regne paa mig selv med Sikkerhed, maa i højeste Grad vække Mishag hos mig. Det erkendes a priori, at der behøves en Lov, ved hvilken Friheden begrænses saaledes, at Villien kan stemme overens med sig selv. Denne Lov kan jeg ikke svigte uden at stride mod min Fornuft, der ene kan fastsætte Villiens praktiske

¹⁾ Reflexionen Kants. II. p. 319. (Nr. 1116; 1119.)

Enhed efter Principer». «Det er Frihed efter Lovene for gennemgaaende Samstemmen med sig selv, der udgør Personlighedens Værdi og Værdighed». ¹⁾

Det etiske Standpunkt, der ligger til Grund for disse Udtalelser, adskiller sig fra det, der fremtræder i «Beobachtungen» ved sin rationalistiske og individualistiske Karakter. Det finder det Højeste i den Aktivitet, ved hvilken den Enkelte kan være sin egen Lykkes Skaber, og finder som den væsentlige Lov for denne Aktivitet, at Individet maa handle med fuld Konsekvents, i Overensstemmelse med sig selv. Der er her gjort et væsentligt Skridt i Retning af at lægge Hovedvægten paa det Etiskes formale Side. Den etiske Lov skal se bort fra Indholdet, udspringe af selve den frie Virksomhed, og kan da kun være dennes Selvbegrænsning ²⁾ gennem Nødvendigheden af at bevare Overensstemmelsen med sig selv. Kant havde her naat et Hovedpunkt i sin Etik: det indre Forhold mellem Handling og Lov, et Forhold, som efter hans Opfattelse kun kunde blive det rette, naar Loven var rent formal; kun da kunde den være apriorisk, se bort fra alt bestemt Indhold. I genetisk Henseende er derfor hint moralfilosofiske Fragment overordentligt interessant. Et Problem danner det ved sin endæmonistiske og individualistiske Karakter, som stiller det i Modsætning baade til det tidligere og det senere Standpunkt. Forholdet mellem Dyd og Lyksalighed, der for Kants senere Etik blev saa vanskeligt et Problem, at kun religiøse Postulater kunde klare det, indeholdt i Følge denne «praktiske Idealisme» ikke nogen principiel Vanskelighed. De ydre Goder maa opgives, eller man maa i hvert Tilfælde be- rede sig paa Resignation over for dem; men dette opvejes ved den Friheds- og Magt- følelse, der her staar som det højeste Gode, lige som den er bestemt ved hvad der her er den højeste Dyd. Standpunktet i Fragmentet danner en Svingningsbue i Kants moral- filosofiske Udvikling af analog Art som «Dissertationen» i hans erkendelsesteoretiske Ud- vikling. Af størst Vigtighed var begge Steder den skarpe Distinktion mellem Form og Indhold, a priori og a posteriori. Den blev bestemmende for Fremtiden. Den skarpere

¹⁾ Lose Blätter I. p. 10—15. Dette Fragment var af Udgiveren, Hr. Bibliothekar Rudolph Reicke, henført til Aarene 80 eller 90. Da det af Indholdet var mig klart, at det maatte skrive sig fra en Tid, der laa forud for «Grundlegung zur Metaphysik der Sitten», som udkom 1885, henvendte jeg mig til Udgiveren om Oplysning angaaende de Grunde, der havde bestemt hans Angivelse af Manuskriftets Affattelseltid. Hr. Reicke har været saa god at undersøge Sagen paa ny og har i et Privatbrev af 10. Novbr. 1892 underrettet mig om, at der Intet er i Vejen for, at Fragmentet kan skrive sig fra 70'erne, men at han dog efter Skriftrækkene snarere vilde henføre det til 80'erne; til 90'erne anser han det nu for umuligt at henføre det. Muligvis er det da blevet til i Slutningen af 70'erne eller i Begyndelsen af 80'erne. Jeg vilde være tilbøjelig til at tro, at det var forfattet nogen Tid før den sidste Redaktion af «Kritik der reinen Vernunft», da det endnu ikke har den udprægede imperativiske Etik, som allerede «Kritik d. r. V.» antyder, saa lidt som Læren om den intelligible Karakter.

²⁾ Fragmentets Udtryk om Frihedens Begrænsning kunde erindre om «Kritik der reinen Vernunft» I. Udg. p. 569, hvor der tales om «det Princip, ved hvilket Fornuften sætter den i sig selv lovløse Frihed Skranker», og hvor den stoiske Vise omtales som et etisk Ideal.

Form, i hvilken denne Modsætning fremtræder i Kants definitive Etik, medførte blandt Andet ogsaa den Modsætning mellem Dyd og Lyksalighed, der kun kunde løses ad det religiøse Postulats Vej.

Hvis man vilde tænke sig, hvad der fra Fragmentets Standpunkt kan have ført Kant over til hans definitive Etik, da ligger det nær at henvise til, hvorledes han i sin teoretiske Filosofi var naat til at bestemme det Almengyldige som det, der stemmer med alle fornuftige Subjekters Natur. I Analogi hermed blev den moralske Lov ikke blot Udtryk for det enkelte Individts Overensstemmelse med sig selv, men for Bevarelsen af Fornuftsammenhængen i det Hele, for Individets Sammenhæng med hele den intelligible Verden. Det hedder saaledes i en Optegnelse fra 70'erne: «Den intelligible Verden har Love, efter hvilke jeg passer for enhver Verden, ikke blot for denne, for Sanseverdenen, men ligegyldigt hvorledes min Natur og den ydre Natur, samt det Samfund, hvori jeg lever, indrettes . . . Den passer med Klogskabens Regler, naar denne [o: Klogskaben] udvides». ¹⁾ Disse sidste Ord synes at antyde en Udvikling fra det tidligere rationalistiske Standpunkt til det definitive. Ved Hjælp af Ideen om den intelligible Verden har Kant, trods Formalismen, opnaat at give sin rationalistiske Etik en social Karakter, som hans første, psykologisk-motiverede Etik havde ved selve sin Genesis.

Ogsaa en helt anden Tankerække har dog sandsynligvis medvirket ved denne Overgang, og det en Tankerække, som netop havde en psykologisk-historisk Karakter og for saa vidt kunde synes at stemme lidet med den rationalistiske Vej, Kant var kommen ind paa. I Begyndelsen af 80'erne var Kant stærkt beskæftiget med den Tanke, at de menneskelige Naturanlæg, for saa vidt de angaa Brugen af Fornuften, kun komme til fuldstændig Udvikling i Slægten, ikke i det enkelte Individ, da Fornuftens Udvikling kræver langt længere Tid end det enkelte Individts Livsperiode. Maalet for den menneskelige Udvikling kan derfor ikke være et individuelt, men maa være et universelt Maal, et Maal for Alle, ikke blot et Maal for denne eller hin Enkelte. Denne Tankegang ligger til Grund i Kants mærkelige Afhandling «Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht», som udkom 1784, Aaret før «Grundlegung zur Metaphysik der Sitten». I den anførte Tankegang maa man for en Del søge Forklaringen af, at Kant nu ikke opfatter Moralloven som den formale Regel inden for det enkelte Individts isolerede Stræben, men som den Regel, der bringer den individuelle Stræben i Overensstemmelse med alle Fornuftsveseners Stræben. Det er, ubevidst for Kant selv, en af psykologisk-historisk Erfaring uddragen Ide, som har givet hans definitive Etik dens universalistiske Karakter ved Siden af den rationalistiske Karakter. Selve den universelle Formel, Kant gør til Moralprincip, indeholder lige som en Erindring om et Samfund af Individier, hvis Villier det

¹⁾ Reflexionen Kants. II. p. 336. (Nr. 1158.)

gælder om at bringe i Harmoni med hverandre indbyrdes; den er egentlig talt en Idealisation af de Love for Samkvem mellem personlige Væsener, som Erfaringen viser os.¹⁾ Den store Værdi af Kants Formel beror netop — saa meget Kant selv ogsaa vilde benegte det — paa denne dens krypto-empiriske Oprindelse.

23. Endelig har ogsaa fornyet Undersøgelse og Analyse af den umiddelbare etiske Følelse øvet sin store Indflydelse ved Tilblivelsen af Kants definitive Etik. Lige som Analyse og Konstruktion kunde paavises samvirkende ved Grundlæggelsen af Kants Erkendelsesteori, saaledes finde vi ogsaa begge Metoder ved Grundlæggelsen af hans Etik. Det er netop Eftervirkningen af denne umiddelbare Berøring med det Ethiske i Praxis, der giver Kants etiske Skrifter (især «Grundlegung zur Metaphysik der Sitten») en saa frisk og kraftig Farve. I «Grundlegung» baner Kant sig netop Vejen til den egentlige Moralfilosofi gennem Analyse af «den almindelige sædelige Fornufterkendelse», — saa lidet han ellers vil lade psykologisk Erfaring have nogen som helst Indflydelse paa de etiske Ideer. Ved denne fornyede Analyse fandt han da som et Hovedtræk ved det Ethiske, at den Enkelte føler sig bunden i sit Indre til en Lov, der paa en Gang er Udtryk for hans eget inderste Væsen og indordner ham som Led af et stort Fornufterige. Det moralske Kriterium bliver nu det, om den Grundsætning, Handlingen udtrykker, kan gøres til almindelig Grundsætning. Denne Lære danner en Analogi til Læren om Fænomenernes lovmæssige Sammenhæng som Udtryk for virkelig Erfaring.

Til Loven svarer Kraften. Fra den moralske Lov som et sig i al Pligtbevidsthed kundgørende Faktum slutter Kant til den Fornuftenes rene Selvvirksomhed, som han kalder Frihed (i en af de flere Betydninger, i hvilke han desværre bruger dette Ord). Ti umiddelbart kan Frihed, Selvvirksomhed ikke opfattes, og lige saa lidt kan den udledes af Erfaring. Den moralske Lov blive vi os umiddelbart bevidst, og den fører til Antagelsen af Frihed som Evne til at handle uafhængigt af alle sanselige Betingelser.²⁾ Den moralske Lov er Udtryk for Fornuftenes Autonomi.³⁾ Ved at lyde sit eget Væsens Lov lyder den Enkelte tillige den aandelige Verdens almindelige Lov.

Herved adskiller Kants Etik sig fra den tidligere rationalistiske Etik, saaledes som den udformedes af «Intellektualisterne» i det 17. Aarhundrede og af Price. Naar disse grundede det Ethiske paa Fornuft, mente de dermed Tingenes objektive, fornuftige Sammen-

¹⁾ Smlgn. hvad jeg allerede har bemærket herom i min Afhandling «Om Grundlaget for den humane Etik» (Kbhvn. 1876). p. 52.

²⁾ Kritik der praktischen Vernunft. § 6 Anm. (Kehrbachs Udg. p. 53). Kfr. Lose Blätter I, p. 120. — Naar det enkelte Steder, f. Ex. Grundlegung p. 108, hedder, at «det i Mennesket, som er ren Virksomhed, umiddelbart kommer til Bevidsthed», maa efter Sammenhængen Ordet «umiddelbart» forstås som Modsætning til «durch Afficirung der Sinne».

³⁾ «Das moralische Gesetz ist das Gesetz der Autonomie der reinen practischen Vernunft». Kritik der praktischen Vernunft. Kehrbachs Udg. p. 53.

bæng, som Mennesket opfatter ved sin Fornuft og derefter bøjer sig for. Fornuften som menneskelig Evne fik her, som Fr. Jodl træffende udtrykker sig¹⁾, en blot receptiv Rolle at udføre, nemlig at tilegne sig den Fornuft, der antoges given i Verdensforholdene, og anvende den i sin Handlen. Kants praktiske Fornuft er derimod, ligesom hans teoretiske Fornuft, Udtryk for Menneskets eget inderste Væsen, et Indbegreb af Love for Menneskets Aandsvirksomhed. Den dybsindige Tanke i Kants definitive Etik er, at Mennesket ved at blive sig den moralske Lov bevidst, bliver sig bevidst som Borger i to forskellige Verdener, der mødes i hans Person: «Den moralske Skullen er Subjektets egen Villen som Led i en intelligibel Verden og tænkes kun som Skullen, for saa vidt Subjektet tillige betragter sig som Led af Sanseverdenen». ²⁾ I streng rationalistisk Form har Kant her paa ny udviklet en Tanke, der i mere empirisk Form kom frem i «Beobachtungen», naar der appelleredes til den menneskelige Naturs Værdighed. Det er denne Værdighed, han mente at maatte søge en dybere Begrundelse for end Psykologien kunde give. Ideen om Menneskets Værdighed er det kontinuerlige Element i Kants Etik; hvad der varierer, er Begrundelsen.

Trods sin ophøjede Karakter hviler Kants rationalistiske Etik dog, naar den betragtes som Led i hans kritiske Filosofi, paa en stor Inkonsekvens. Parallelen mellem den teoretiske og den praktiske Fornuft overholdes ikke. Den Fjende, Kant bekæmper med Kritikens Vaaben, ser han som højst forskellig paa de to Omraader. Paa det teoretiske Omraade er det Spekulationen, den transcendent Brug af Begreberne, som skal bekæmpes. «Kritik der reinen Vernunft» svarer til sit Navn, ti den er virkelig en Kritik af Fornuften. Men «Kritik der praktischen Vernunft» er slet ikke nogen Kritik af Fornuftens Anvendelse paa etisk-praktisk Omraade, saaledes som man af Titelen og af Analogien med hint Hovedværk skulde formode. Og Kant indrømmer det egentlig selv. Opgaven er her, siger han (Einleitung von der Idee einer Kritik der praktischen Vernunft), «at holde den empirisk betingede Fornuft borte fra den Anmasselse udelukkende at ville afgive Villiens Bestemmelsesgrund». ³⁾ Derimod drøfter han ikke den Anmasselse af den rene Fornuft at ville være den udelukkende Bestemmelsesgrund, men antager netop, at det Ethiske ene bestaar heri. Han indrømmer ikke, at der kunde være en kritisk Undersøgelse at anstille om Fornuftens Berettigelse paa det praktiske Omraade, og det uagtet han selv stærkt fremhæver det Uforklarlige i, at den rene Fornuft bestemmer et «sanseligt» betinget Væsens Villie. — Det hævner sig her, at det psykologiske Grundlag er skudt til Side.

¹⁾ Geschichte der Ethik in der neueren Philosophie. I. München 1882. p. 221.

²⁾ Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. 3. Aufl. Riga 1792. p. 113.

³⁾ Smlgn. nærmere herom: A. Fouillée: Critique des systèmes de Morale contemporains. Paris 1883. p. 129—142.

IV.

Det kopernikanske Princip.

24. Jeg vender tilbage til Kants teoretiske Filosofi for at undersøge, hvorledes Vendepunktet i 1769, der medførte den egentlige Grundlæggelse af den kritiske Filosofi, kan indføjes som Led i Kants kontinuerlige Udviklingsgang, og hvorledes Konsekventserne efter Haanden droges af dette Vendepunkt.

Hvad der var naaet i 1762, var Erkendelsen af, at de Begreber, med hvilke man hidtil havde opereret i Filosofien, vare ubrugbare, ufærdige; Analysen var ikke gennemført; om filosofisk Konstruktion kunde der først i en fjern Fremtid blive Tale. Kant havde ikke opgivet Haabet om en afsluttende teoretisk Filosofi, der gav Oplysning om Spørgsmaal, som laa ud over Erfaringens Omraade. Men han vendte sig med Spot og Ironi mod Dogmatikerne, der uanfægtede af alle Vanskeligheder byggede deres Systemer og afgjorde alle Problemer. Hans Opmærksomhed var rettet mod Metoden og mod Bestemmelsen af Erkendelsens Grænser, og han var allerede begyndt at tale om en Kritik af Fornuften. For at finde Fornufterkendelsens Grænser opererede han med Antinomiernes Metode, idet han i Modsigelsen mellem to hver for sig begrundede Tankerækker saa Bevis paa, at Fornuften havde vovet sig for langt ud. «Jeg søgte», siger han¹⁾, «Noget, som var sikkert, om ikke i Henseende til Genstandene, saa dog i Henseende til Erkendelsens Natur og Grænser. Jeg fandt efter Haanden, at mange af de Sætninger, vi betragte som objektive, i Virkeligheden ere subjektive, d. v. s. indeholde de Betingelser, under hvilke vi ene indse eller begribe Genstandene.» Fra Bevidsthedens Indhold kom Kant altsaa til at vende sin Opmærksomhed mod selve Bevidsthedsvirksomheden og gøre den til Genstand for sin Analyse. Om Fremgangsmaaden ved denne Analyse er der talt ovenfor (§ 6).

Det er gennem en saadan Analyse, at han ikke blot kom til at skelne mellem Form og Stof, men ogsaa mellem Anskuen og Tænken. Det hedder saaledes i «Prolegomena» (p. 119): «Ved en Undersøgelse af den menneskelige Erkendelses rene (intet Empirisk indeholdende) Elementer lykkedes det mig først efter lang Eftertænkning med Sikkerhed at skelne og udsondre Sansningens rene Elementarbegreber (Rum og Tid) fra Forstandens Elementarbegreber.» — Samtidigt opgik den Overbevisning hos ham, at vi i hine Sansningens Elementarbegreber kun have Udtryk for de Former, i hvilke vi efter vor Sanssevnes Natur opfatte Tingene, ikke for Tingenes eget Væsen, og at ene derved matematisk Naturerkendelse er mulig. Det var de vigtige Skridt, som gjordes 1769 og udvikledes i Dissertationen af 1770.

25. Fra Aaret forud haves en lille intressant Afhandling af Kant: «Vom ersten

¹⁾ Reflexionen Kants. II. p. 4 (Nr. 3.)

Grunde des Unterschiedes der Gegenden im Raume». Han forsvarer her Newtons Opfattelse, i Følge hvilken det absolute Rum ligger til Grund for enhver enkelt Rumsbestemmelse, over for Leibniz' Opfattelse af Rummet som en Egenskab eller et Forhold, der er bestemt ved Tingenes Natur og Virken. Han støtter sig især til, at ved aldeles lige og dog inkongruente Legemer (som f. Ex. højre og venstre Haand) kan man ikke bestemme Delenes Sted uden at tage Hensyn til Rummet uden for Legemerne. Deraf slutter han, at Rummet som Helhed ligger til Grund ved Bestemmelsen af det enkelte Sted.

I Løbet af det næste Aar (1768—69) maa det da være gaaet op for Kant, at «det absolute Rum» ikke var noget Objektivt og Realt, men en subjektiv Form, et Skema for vor Opfattelse af Tingene. Her have vi altsaa et Exempel paa den Omsætten fra objektiv Realitet til subjektiv Betingelse, som han omtaler i den ovenfor anførte Ytring. Det er i denne Sammenhæng af Interesse at bemærke, at det samme Argument, som Kant i den lille Afhandling af 1768 brugte til at bevise Newtons Rumsopfattelse over for Leibniz's, bruger han senere (Prolegomena § 13)¹⁾ til at bevise sin egen Lære om Rummets Subjektivitet over for den sædvanlige Antagelse af dets Objektivitet. Det er da tydeligt, at Newtons Opfattelse har været ham en Station paa hans Vej. Det laa for den, der i saa høj Grad som Kant havde beskæftiget sig med Studiet af Newton, heller ikke saa fjernt at gøre Omsætningen fra det Objektive til det Subjektive. Newton opfattede Rummet som sensorium dei, en Tanke, der ses at have beskæftiget Kant meget²⁾. Det gjaldt da blot om at sætte sensorium hominis i Stedet for sensorium dei, hvad der for den, der var beskæftiget med at undersøge den menneskelige Erkendelses almindelige Natur og Virke-maade, heller ikke kunde ligge saa fjernt. — Eftervirkningerne af Newtons Opfattelse finder man i de psykologiske Vanskeligheder, i hvilke Kants Rumsteori indvikler sig ved at beholde Bestemmelsen af Rummet som uendeligt og dog at opfatte det som Form for den i Erfaringen virkende Sanseanskuelse, hvis Genstand altid maa være endelig, — Vanskeligheder, som Kant selv kommer til at understrege ved at tale om Rummet som given Uendelighed.³⁾

Den Bevisførelse, ved hvilken Kant søger at godtgøre Rum og Tid som subjektive Anskuelsesformer, bestaar dels i direkte Analyse, dels i et apagogisk Bevis. For Kortheds Skyld taler jeg i det Følgende kun om Rummet, da Kants Ræsonnement for Tidens Vedkommende gaar aldeles parallelt med hans Ræsonnement om Rummet.

Rummet er en Anskuelsesform, fordi det fremstiller for os en Helhed, der bliver

¹⁾ Se ogsaa *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft*. Riga 1786. p. 7 f.

²⁾ Se herom Benno Erdmann i «*Reflexionen Kants*». II. p. 104 f. (Noten).

³⁾ Se herom B. Erdmann i «*Reflexionen Kants*». II. p. 110 f. (Noten). — Kant selv har i en mod Kästner rettet Afhandling, der først fremdroges af Dilthey i *Archiv für Gesch. der Phil.* III (p. 83 ff.), søgt at klare dette Punkt.

os bevidst ved successiv Sammenfatten af Delene, ved Syntese. Et Forstandsbegreb derimod viser os blot Helhedens S sammensætning som betinget ved Delene, uden at vise os dens Tilbliven. For Anskuelsen er den enkelte Del betinget ved Helheden, for Forstanden omvendt (Diss. § 1; 15 Coroll.). — Dersom paa den anden Side Rummet ikke var en Anskuelsesform, men et Forstandsbegreb, saa vilde Begreberne om Kontinuitet og Uendelighed indeslutte en Modsigelse, der falder bort, naar man støtter dem paa Anskuelsens stadige og i Principet ustanselige Fremskriden fra Del til Del (Diss. § 1; 2, III).

En dobbelt Bevisførelse — en direkte og en apagogisk — anvendes ogsaa for at godtgøre, at Rummet kun er en subjektiv Opfattelsesmaade.

Dersom vi opfatte Rummet som et subjektivt Skema, i hvilket vi ordne de Fornemmelser, der opstaa i os (schema coordinandi), saa maa Rummets Love ogsaa gælde for alle materielle Fænomener. Ti Alt hvad vi skulle kunne opfatte, maa blive Genstand for den ordnende Aandsvirksomhed (vis animi, omnes sensationes coordinans). Sansens Anskuelsens Love maa derfor nødvendigvis være Naturens Love, og Geometriens Anvendelse i Naturvidenskaben bliver derved forklaret: den samme Anskuelse, som Geometrien udspringer af, bruge vi jo hver Gang vi opfatte Noget ved Hjælp af den ydre Sans. Den anvendte Geometris Gyldighed er da en simpel Slutning af Rumsformens Subjektivitet (Diss. § 15 C. og E.). — Paa den anden Side: «Hvis Rummets Begreb ikke var oprindeligt givet formedelst Bevidsthedens Natur, saa vilde Geometriens Anvendelse i Naturvidenskaben være usikker; ti der kunde da rejses Tvivl om, hvor vidt selve dette fra Erfaringen hentede Begreb stemmede overens med Naturen» (Diss. § 15 E.).

Kants Bevisførelse er af Interesse, da den viser os, hvorledes direkte Analyse og antinomiske Slutningsrækker gaa Haand i Haand. Efter at han ved Analyse har fundet, at Rummet er en syntetisk Anskuelsesform, viser han, at en anden Antagelse vilde føre til Urimeligheder. Og idet han derpaa gaar over til at drage de videre Slutninger af hvad han saaledes har godtgjort, undersøger han de to Muligheder: at Rummet er subjektivt, og at det ikke er subjektivt, og viser, at begges Konsekventser føre til samme Resultat, nemlig at den anvendte Matematiks Mulighed er knyttet til Anskuelsesformernes Subjektivitet. Vi finde her Afslutningen paa den lange Række af Analyser og Antinomier, gennem hvilke Kant har arbejdet sig frem til det afgørende Princip for hans Erkendelsesteori.

Dette Princip kunne vi, med Benyttelse af den bekendte Sammenligning i Fortalen til 2. Udgave af «Kritik der reinen Vernunft», kalde det kopernikanske Princip. Det udtaler, at vor Erkendelse af Tilværelsen er bestemt ved en Erkendelsens Natur, og at vi, naar vi kende dennes Love, kunne afgøre forud, hvilke almindelige Love Fænomenerne maa være underlagte. — Dette Princip gik — hvad der ikke kan undre — ikke strax op for Kant i hele dets Rækkevidde. I Dissertationen anvendes det kun paa Sansens Anskuelsen, ikke paa Forstanden. Medens Sansens Anskuelsen altsaa kun viser os Tingene som Fæno-

mener, d. v. s. saaledes som de tage sig ud for vor Opfattelse, der iklæder dem vor sammenfattende Anskuelses Former, saa skal Forstanden endnu i sine rene Begreber (Substants, Aarsag, Mulighed, Virkelighed, Nødvendighed o. s. v.) kunne føre til en Erkendelse af Tingene i sig selv, af Tilværelsens indre Væsen. Det havde efter Kants eget Udsagn kostet ham lang Eftertanke at fastslaa Forskellen mellem Anskuelse og Forstand, som den dogmatiske Filosofi havde udvisket. Det var da intet Under, at han kunde mene, at disse to forskellige Grene af vor Erkendelsesevne vare forskellige Vilkaar underlagte, saa at Subjektiviteten og Begrænsningen til Fænomenerne kun gjaldt for Anskuelsen, ikke for Forstanden. Den ærværdige, fra Platon stammende Distinktion mellem Phænomena og Noumena, som han nu ad sin egen Vej var ført til¹⁾, maatte for ham ganske naturligt svare til Forskellen mellem Anskuelse og Forstand. Der er dog intet Nyt i den Erkendelse af Noumena, som han ad Tænkningens Vej endnu anser for mulig. Den bestaar væsentligt i den fra «Beweisgrund» og tidligere Arbejder kendte Tanke om Tilværelsens Enhedsgrund som nødvendig Betingelse for den lovmæssige Vexelvirkning i Naturen. (Se ovenfor § 4.) Dissertationen hænger herved kontinuerligt sammen med Kants tidligere Tankegang, samtidigt med, at den ved sit kopernikanske Princip peger frem mod «Kritik der reinen Vernunft».

Friederich Paulsen, som henlægger Vækkelsen til 1769, opfatter Dissertationen som en ved Humes Paavirkning hidført Reaktion mod de foregaaende Aars skeptiske Tendenser. Jeg tror, at han stiller den i for stor Modsætning til den nærmest foregaaende Periode. Kant havde aldrig opgivet Haabet om et afsluttende Resultat ad Tænkningens Vej, skønt dets Opfyldelse henlagdes til en ubestemt Fremtid. Han havde selv i sit mest skeptiske Skrift erklæret sig forelsket i Metafysiken, og i et samtidigt Brev udtalt, at det blot gjaldt om at afføre Metafysiken dens dogmatiske Klædebon. Det er psykologisk forstaaeligt, at han efter Opdagelsen af Forskellen mellem Anskuelse og Forstand og af det kopernikanske Princip i dets Anvendelse paa Sanserkendelsen kunde mene at være Maalet nær. Et Øjeblik troede han at have naat den definitive Grænsebestemmelse, han i flere Aar havde søgt efter. Dertil kommer, at den Erkendelse af Noumena, som Kant paa dette Stadium anser for mulig, dog kun er symbolsk, idet alle Anskuelsesdata mangle. Saa strengt Kant end skelner mellem Anskuelse og Forstand, saa indskærper han dog allerede nu (Diss. § 10), at alt Stof for vor Erkendelse faas ved Sansning. Og Forstandsbegeberne

¹⁾ Udtrykket «intelligibel Verden» findes allerede i «Träume» (I. Th. 2. Haupt.), hvor det bruges om den «mystiske Filosofis» Verden af aandelige Substantser, aabenbart med Henblik paa Leibniz's Monadeverden. Leibniz har selv brugt Udtrykket mundus intelligibilis om Monadeverden (Epistola ad Hanschium. Op. phil. ed. Erdmann. p. 445 C.), eller, hvad der kommer ud paa det Samme, om Formaalenes Verden (Animadv. in Principia Cartesiana. Phil. Schr. ed Gerhardt. IV, p. 391). — B. Erdmann og R. Riedel have vist, hvad der udførligt bekræftes ved «Reflexionerne», at Kants intelligible Verden er Leibniz's Monadeverden med behørig Modifikation.

opfattes ikke mindre end Anskuelsesformerne som Udtryk for den erkendende Aandsvirksomheds Natur (Ibid. § 8). Dette er snarere en Begrænsning af den noumenale Viden end en Udvidelse af den.

26. Hvad Kant manglede for at naa sit definitive Standpunkt var Gennemførelsen af det kopernikanske Princip paa alle de første Forudsætninger for vor Erkendelse, og dermed Udstrækningen af Fænomenalismen til at gælde for al videnskabelig Erkendelse af Tilværelsen. Det kunde synes, som om der ikke var langt frem, da det første Skridt, det, der plejer at koste mest, allerede var gjort ved Grundlæggelsen af den kritiske Lære om Rum og Tid. Men det kostede dog Kant elleve Aars Arbejde at gøre Skridtet helt ud. Et Tegn paa Mandens store Samvittighedsfuldhed, og tillige et Vidnesbyrd om, hvor højt forskellig Sagen stiller sig for den midt i Problemerne stikkende Tænkter og for den tilbageskuende Historiker. Det kan allerede af praktiske Grunde forstaas, at Kant krympede sig ved definitivt at udelukke Erkendelsen fra Tingen i sig. Gennemførelsen af Fænomenalismen blev for ham først mulig, da hans etiske Teori havde udviklet sig saaledes, at han i det etiske Grundfaktum kunde se en Mulighed for Adgang til den Verden, der nu blev spærret for den teoretiske Erkendelse. Det «Ubetingede», han ikke længere kunde rumme i Erkendelsen, maatte han finde Plads til i Troen; først saa ansaa han sin Opgave for løst, idet han havde fundet «praktiske Data» for et Begreb, han ikke kunde opgive, men hvis teoretiske Data han havde opløst¹). Hovedvanskeligheden har dog, som det ses af «Reflexionerne», været teoretisk. Det drejede sig jo om at finde et Synspunkt for Forstandsvirksomheden, ved hvilket det, der var paavist for Sanseanskuelsen, ogsaa kunde komme til at gælde for den, trods den i Dissertationen saa stærkt fremhævede Forskel.

Dog er den egentlige Kantiske Filosofi bleven til med Dissertationen. Saaledes opfattede Kant det selv, naar han (i Brevene til Garve og Mendelsohn) erklærede «Kritik der reinen Vernunft» for Frugten af tolv Aars Arbejde, og naar han satte Aaret 1770 som Grænse for de Skrifter, han ønskede optrykte. (Se ovenfor § 1.) Jeg kan ikke se, at den af Benno Erdmann hævdede Antagelse, at Vækkelsen først har fundet Sted i Midten af 70'erne, er forenelig hermed. Det gjaldt jo i disse Aar om Gennemførelse af et allerede fundet Princip, et Princip, som i og for sig forudsætter et Brud med Dogmatismen. Kant kan ikke, da han 1783 skrev de bekendte Linier i Fortalen til Prolegomena, der skulde volde Kantforskerne saa meget Hovedbrud, have villet dele det Tidsrum i to skarpt adskilte Dele, som han ellers betragtede som en Helhed. Den definitive Lukning af Adgangen til Tingene i sig er ganske vist en epokegørende Begivenhed. Men Udtrykket Vækkelse

¹) Se herom Kritik der reinen Vernunft. 2. Aufl. p. XIX—XXII, hvor disse «praktiske Data» betragtes som Verifikation af «det kopernikanske Princip», ligesom Newtons Tyngdelov gav en Verifikation af Kopernikus' Astronomi.

passer ikke paa den, hvorimod det godt passer paa en Ændring i Maaden at forske paa, der medførte hin Lukning som sit sidste Resultat.

27. I Dissertationen skelnes mellem en blot logisk Brug af Forstanden, der bestaar i Sammenligning, Paavisning af Identitet og Forskel, og en real Brug, der ikke karakteriseres nærmere, men som skal have absolut Gyldighed, ikke blot Gyldighed for Fænomenerne, medens den logiske Brug blot skal tjene til Ordning af Fænomenerne. Det Tankearbejde, der ligger imellem Dissertationen og «Kritik der reinen Vernunft», gaar ud paa en nærmere Undersøgelse af, hvorledes det forholder sig med denne «reale Brug». ¹⁾ Problemet stillede sig (som det ses af Kants Breve til Lambert og Hertz) lige strax efter Dissertationens Udgivelse. Naar de Forstandsbegreber eller «intellektuelle Forestillinger», vi bruge til ad Tænkningens Vej at trænge ind i Tingenes Væsen, udtrykke vor Aands Virkemaade, hvorledes kunne de da godtgøres at have Gyldighed for selve Tilværelsen? Eller som det hedder i Brevet til Hertz af 21. Februar 1772: «Naar saadanne intellektuelle Forestillinger [Diss. § 8 nævnes: Begreberne Mulighed, Virkelighed, Nødvendighed, Substants, Aarsag] bero paa vor indre Virksomhed, hvorfra kommer saa den Overensstemmelse, som de skulle have med Genstande, der jo dog ikke frembringes af dem, og hvorledes stemme den rene Fornufts Grundsætninger om Genstandene overens med disse, naar denne Overensstemmelse ikke maa søge Støtte i Erfaringen?»

Som Vejledning ved denne Undersøgelse havde Kant Opdagelsen fra Dissertationen. Der kan, hvad de matematiske Grundforhold angaar, gives en apriorisk Viden om den sanselige Natur, fordi de matematiske Grundbegreber udtrykke Lovene for den syntetiske Konstruktion, der lægger sig for Dagen i enhver Sanseanskuelse. Nu er det klart, at saa længe Kant fastholdt sin tidligere saa stærkt hævdede Opfattelse af Tænkningen som Analyse, maatte Forstandens reale Brug staa som en Gaade. Det førte i sin Tid Kant et stort Skridt fremad, at han saa bestemt indskærpede, at al Dømmen var en Sammenligning. (Afhandlingen om den falske Spidsfindighed.) Nu gjaldt det om at vinde en dybere gaaende Opfattelse af Forstandsvirksomheden, saa at denne kunde frembyde en Overensstemmelse med Sanseanskuelsen. Lige frem at betragte Forstanden som en Anskuelse vilde føre til Mystik. Hvilken Udvej var da at finde?

I «Reflexionerne» og i de «løse Blade» kan man se, hvor ihærdigt Kant har arbejdet med de forskellige Grundbegreber, som udgjorde Indholdet af den tidligere Ontologi, inden han fik denne saakaldte Videnskab forandret til at være «Forstandens Analytik». Det gjaldt først at føre dem tilbage til visse Hovedbegreber, for saa i disse at finde Udtryk for bestemte Arter af Forstandsvirksomhed. Allerede i det anførte Brev til Herz

¹⁾ Udtrykket «real Brug af Fornuften», i Modsætning til den blot logiske Brug, forekommer ogsaa i «Kritik der reinen Vernunft», i det Mindste i Dialektiken. (2. Aufl. p. 355.)

omtaler han sin Bestræbelse for «at føre alle den absolut rene Fornufts Begreber tilbage til et vist Antal af Kategorier, saaledes at deres Inddeling i Klasser bestemmes ved nogle faa for Forstanden gældende Grundlove». Her var to Veje at gaa. Man kunde gaa ud fra en Analyse af de Grundbegreber, Forstanden opererer med, for at finde Lovene for Forstandens Virksomhed, eller man kunde søge direkte at bestemme Loven for Forstandens Virksomhed for saa derved igen at finde, hvilke Hovedarter af Grundbegreber den efter sin Natur anvender paa det givne Stof. Kant er, som det synes, gaaet begge Veje.

Først har han prøvet sig frem med forskellige Sammenstillinger og Inddelinger af de «ontologiske» Begreber. Han har f. Ex. dvælet ved Begreberne Sammenligning, Forbindelse og Forhold (eller Sammenhæng), og han har særligt undersøgt Begreberne Forbindelse og Sammenligning og fundet, at der ved begge de Operationer, de udtrykke, til Veje bringes eller konstateres en Enhed: «Al Enhed er enten Sammenligningens eller Forbindelsens Enhed. Den første have vi, for saa vidt Noget er ensartet med noget Andet; den anden, for saa vidt en Mangfoldighed forbindes i en Grund». ¹⁾ Han har undersøgt Begreberne Substants, Aarsag og Vexelvirkning, som aabenbart særligt have interesseret ham. Og ogsaa her var det Begrebet om en ved Tankeformen til Veje bragt Enhed i det Mangfoldige, han særligt lagde Mærke til; «Begrebet Substants og Accidents indeholder selv en Synthesis, ligeledes Aarsag og Virkning, og Mangfoldighed i real Enhed [o: Vexelvirkning]. Efter sine forskellige Forhold til den indre Sans maa nu Naturen nødvendigvis staa under en af disse Synteser». ²⁾ Begrebet Syntese synes han først blot at have anvendt paa disse tre Forhold, som han tidligt har samlet under Udtrykket Relation. Det hedder saaledes i en Optegnelse, der gaar forud for den egentlige Kategorilæres Tilblivelse: «Kun for Relationen gælde objektivt syntetiske Sætninger om Fænomenerne». ³⁾ Det kan (efter hvad der er udviklet i første Kapitel af denne Afhandling) ikke undre os, at det særligt var denne Klasse af Kategorier, der førte Kant til at udstrække Begrebet Syntese til Forstandsvirksomheden og dermed tillige opdage, at det kopernikanske Princip ogsaa maatte gælde for denne. — Allerede i Begyndelsen af Dissertationen havde han antydet som et fælles Synspunkt for al vor Erkendelse, at den dels af givne Elementer

¹⁾ Reflexionen Kants. II. p. 143 (Nr. 461). Kfr. p. 164 (Nr. 525 ff.).

²⁾ Lose Blätter. I. p. 18 f. Smlgn. Reflexionen Kants. II. p. 174—181 (Nr. 562—587).

³⁾ Lose Blätter. I. p. 17. — Udtrykket Relation har Kant vistnok hentet fra den aristoteliske Kategoritavle. Han har anvendt det paa den ovenanførte Kategorigruppe, før han brugte det til Betegnelse for en Klasse af Domme. Se herom Adickes: Kants Systematik als systembildender Faktor. Berlin 1887. p. 26; 36. — Maaske er han ved Relationsbegrebet bleven ledet til at fæste sin Opmærksomhed paa Dommene. Kfr. Refl. Nr. 532: «Vor Fornuft indeholder ikke Andet end Relationer». Nr. 596: «Forholdets (Bevidsthedsénhedens) Kategori er den vigtigste af alle. Ti Enhed angaar egentligt kun Forholdet. Altsaa udgør dette Indholdet af Dommene over Hovedet og lader sig ene tænke bestemt a priori».

danner et Hele, dels opløser givne Helheder i deres Elementer. Derved opstaa to Grænsebegreber: det absolut Enkelte (simplex \circ : pars quæ non est totum) og Verdenstotaliteten (mundus \circ : totum quod non est pars). Her var altsaa henvist til de to aandelige Grundoperationer, Syntese og Analyse, og det Spørgsmaal maatte da frembyde sig, hvilken af dem der var den mest primitive. I Dissertationen blev det nu slaaet fast for Anskuelsens Vedkommende, at den beroede paa Syntese. Det store Fremskridt, som Kant gjorde i Erkendelsens Psykologi i Løbet af 70'erne, var da Opdagelsen af, at ikke blot al Anskuen, men ogsaa al Tænken bestaar i Syntese, naar man gaar tilbage til Grundformen for Tankevirksomheden, og at Analysen altid er sekundær i Forhold til den, da man kun kan opløse, hvad der allerede er forbundet. Det gik op for Kant, at ikke blot Ordningen i Rum og Tid, men ogsaa den indre Forbindelse mellem Fænomenerne, som vor Erkendelse til Veje bringer, skyldes en «Sammenkedning» (Verkettung) af Forestillinger, en indre Bevidsthedshandling, som først bringer et virkeligt Hele ud af de givne Elementer. Uden saadan Bevidsthedshandling ingen Erfaring; altsaa maa den have Almengyldighed.¹⁾

Det kopernikanske Princip stod, saa vidt man kan se, fast for Kant i sin fulde Udstrækning, saa snart han ved Undersøgelse af Kategorierne havde fundet Syntesen som fælles Bestemmelse for al Erkendelsesvirksomhed. Vor Aand, vort Jeg kom da til at staa som et Urbillede eller Forbillede for alle Objekter, som vi skulle erkende. (Se ovenfor § 5 Slutn.; 12; 15.)

Men Undersøgelse af de gængse ontologiske Grundbegreber og Paavisning af deres Udspring af en syntetisk Aandsvirksomhed var ikke den eneste Vej, ad hvilken Kant kom til sin Kategorilære. Den var ham kun en foreløbig Metode, der ikke tilfredsstillede ham, fordi den var for empirisk. Den indeholdt ingen Garanti for, at alle Grundbegreberne vare fundne. Og for Kant var det en Hovedsag, at Grænserne for Erkendelsen kunde afstikkes a priori, efter fuldstændig Undersøgelse af alle Erkendelsens Grundformer. Dette mente han at kunne opnaa ved at lægge Læren om Dommene til Grund, saaledes at der til enhver særegen Art af Domme svarer en vis bestemt Kategori. Men før han slog ind paa denne Vej, der som bekendt førte ham til at belemre sin Fremstilling med et stort skolastisk Stillads, har tydeligt nok den almindelige Ide om Forstandsvirksomheden som Syntese staaet klart for ham. Dette ses af, hvad der ovenfor er anført af de «løse Blade», og ogsaa «Reflexionerne» godtgøre det. Saaledes naar det hedder (Refl. Nr. 600): «Dommen er Enheden af Bevidstheden om det Mangfoldige i Forestillingen om et Objekt over Hovedet. Kategorien er Forestillingen om et Objekt over Hovedet, for saa vidt det er bestemt i Henseende til denne Bevidsthedens objektive Enhed». Her ligger Begrebet Syntese til Grund for Definitionen af Dommen. Det maa være fundet som et Grundbegreb,

¹⁾ Løse Blätter. I. p. 16.

før det kunde ses, at al Dømmen falder ind under det. Fremstillingen i «Kritik der reinen Vernunft» vidner om det Samme. Her bestemmes Forstanden først som Evne til at erkende formedelst Begreber. En Erkendelse ved Begreber er diskursiv, forudsætter altsaa en aandelig Funktion, og en Funktion vil sige «Enheden af den Handling at ordne forskellige Forestillinger under en fælles Forestilling» [smlgn. Dissertationens vis coordinandi]. Af sine Begreber kan nu Forstanden kun gøre Brug ved at dømme, d. v. s. bestemme Forestillingen om en Genstand ved en anden Forestilling; det er kun Anskuelsen, der umiddelbart har med Genstanden at gøre. Forstandens Funktioner kunne fuldstændigt findes, naar man fuldstændigt kan fremstille de forskellige Maader, paa hvilke der i Dømmene udtrykkes Enhed af forskellige Forestillinger.¹⁾ Og dette mener nu Kant at kunne præstere ved en «forbedret» Udgave af den gængse logiske Lære om Dømmene.²⁾ Herpaa skal jeg ikke gaa nærmere ind. Lige saa betydningsfuld som Kants almindelige Tanke om Forstandsvirksomheden som Dømmen og om Dømmen som Syntese er, lige saa vilkaarlig er Anvendelsen i det Enkelte, skønt hans store Geni ogsaa her viser sig i mange værdifulde Tanker, som han finder Plads til indenfor den skolastiske Ramme. Hvis Kant i Stedet for at lægge saa megen Vægt paa at deducere et fuldstændigt System af Kategorier og Grundsætninger havde holdt sig til den almindelige Tanke, at de logiske Grundsætninger, der betinge Dømmenes formelle Gyldighed, ogsaa maa gælde for al Erfaring, for al Sammenhæng mellem Fænomener, der skal blive til for os, saa havde han undgaaet megen Uklarhed og Vilkaarlighed, og den transscendentale Analytik som Læren om den anvendte Logiks Mulighed vilde da paa en lærerig Maade være stillet ved Siden af den «transscendentale Æstetik» som Læren om den anvendte Matematiks Mulighed.

28. Den «subjektive Deduktion» (d. v. s. den paa psykologisk Analyse støttede Udledning af Erkendelsesevns Natur), ved hvilken Kant naaede til at bestemme Syntesen som Erkendelsens Grundform og til at give en Oversigt over de specielle Former, i hvilke den lægger sig for Dagen, var for ham dog ikke Hovedsagen. Hans Hovedopgave var derimod den objektive eller transscendentale Deduktion, Paaavisningen af Fornufterkendelsens Gyldighed og Grænser. Hertil danner den analytiske Undersøgelse af Formerne kun Indledning og Grundlag. Det var, som han skrev til Garve (d. 7. August 1783), hans Opgave at grundlægge «en helt ny og hidtil ikke forsøgt Videnskab, nemlig Kritiken af en a priori dømmende Fornuft», der «af det blotte Begreb om en Erkendelsesevne (naar det er nøjagtigt bestemt) a priori udleder alle Genstande, Alt hvad man kan vide om dem, ja selv hvad man uvilkaarligt, skønt urigtigt nødes til at dømme om dem». Med Rette

¹⁾ Kritik der reinen Vernunft. 1. Udg. p. 67—69 (Von dem logischen Verstandesgebrauche überhaupt).

²⁾ Om den Maade, paa hvilken Kant til sin «transscendentale» Brug har ændret Dømmenes System se Adickes: Kants Systematik. p. 30—41.

klagede han over, at han paa dette Punkt blev saa grovt misforstaaet i den første Bedømmelse af hans Hovedværk, og dette havde til Følge, at den psykologiske Analyse traadte mere tilbage i hans senere Fremstillinger. (Se ovenfor § 13.) Det Tiltrækkende ved den første Udgave af «Kritik der reinen Vernunft» bestaar netop i den Friskhed og Udførlighed, hvormed Syntesebegrebet fremstilles i dets Betydning for Erkendelsesfunktionerne lige fra Sanseanskuelsen til den højeste Tankeakt. Det er et Spørgsmaal, om denne Fremstilling, der i 2. Udgave er forkortet betydeligt, ikke er det i Kants Lære, der er mest dybtgaaende og har mest blivende Værdi. Som saa ofte er det ikke det bevidste Hovedformaal, men de underordnede Formaal, som man maatte stille sig for at naa hint, der har vist sig at være af størst Betydning.

Betydningen af Kants Syntesebegreb er for det Første den, at han derved viser os, hvad det er at forstaa en Ting. Hans Erkendelseslære hviler paa den simple Tanke, at det at forstaa Noget er at se det i saa nøje Sammenhæng som muligt med alt Andet, vi kende. En forbindende Aandsvirksomhed maa gøre sig gældende ved al Erkendelse; kun naar vi kunne anvende den, have vi tilegnet os det givne Stof og føle den ejendommelige Tilfredsstillelse, som følger med Afhjælpelsen af en Trang. Hvad vi ikke forstaa, er det Isolerede og Sammenhængsløse. Naturligvis er der mange Grader mellem de to Yderpunkter: forstaa og ikke forstaa, Sammenhæng og Sammenhængsløshed, og, som vi have set (ovenfor § 14—15), begik Kant den Fejl ikke at agte paa disse Gradsforskelle. Men den Fortjeneste har han, først at have set Erkendelsesproblemet paa denne simple Maade. Det er et Kolumbusæg, han har fundet og stillet paa Spidsen. Mærkværdigt nok havde Hume fundet det samme Kolumbusæg, men lod det trille fra sig. I sin «Treatise» (som Kant ikke kendte) kom Hume egentligt til samme Grundbegreb, som Kant naaede til i «Kritik der reinen Vernunft». Hume førte nemlig dér Erkendelsens Problem fra de specielle Problemer (særligt Problemet om Geometriens reale Gyldighed og om Aarsagsforholdet) tilbage til den Grundvanskelighed, som for ham — formedelst den atomistiske Psykologi, han gik ud fra — laa i Forbindelsen mellem Forestillinger i det Hele. Den store Gaade laa for ham tilsidst i Enhedsprincippet (the uniting principle).¹⁾ Kant viser nu, at Forskellen mellem det Forstaaelige og det Gaadefulde beror paa Forskellen mellem det, der kan sammenfattes i kontinuerlig Sammenhæng, og det, hvor en saadan Funktion ikke er mulig. Selve den forbindende Funktion kan man saa aabenbart kun finde gaadeful, enten naar man gaar ud fra, at det Sammenhængsløse skulde være det Forstaaelige, eller naar man spørger om den større Sammenhæng, af hvilken vor sammenfattende Funktion igen er betinget. Den første Vej fører ud i det Meningsløse; den anden Vej fører

¹⁾ Treatise of human nature. I, 3, 14 (ed. Selby-Bigge. Oxford 1888. p. 169). Kfr. Appendix. (ibid. p. 636).

til at stille os det sidste Problem, Erkendelsesteorien og Psykologien i det Hele kunne staa over for, og som betegner deres Grænse: nemlig om selve Erkendelsens, eller i det Hele Bevidsthedens Opstaaen i Tilværelsen. Tanken er sig sit eget sidste Problem.¹⁾ — Det vilde sikkert have været af stor Betydning for Kants Udvikling, om han havde kendt Humes Hovedværk paa et tidligt Stadium af sin Bane. Sammenstødet mellem de to store Tænkere vilde da have angaaet et endnu mere centralt Spørgsmaal, og Kant vilde maaske være bleven ledet til en fuldkommen Gennemarbejdelse af det psykologiske Grundlag for sin Erkendelsesteori, medens han paa den anden Side vilde have kunnet spare sig et langt skolastisk Arbejde. Ægget vilde tidligere og lettere være blevet sat paa Spidsen. Det var en for Filosofiens følgende Historie skæbnesvanger Handling, Hume begik, da han, misfornøjet med den ringe literære Lykke, hans Ungdomsværk gjorde og fortrædelig over de ubelejlige Angreb, det var Genstand for fra teologisk Side, fornegtede dette sit storartede Værk.²⁾

Medens Kant ved sit ihærdige Tankearbejde fandt det Grundbegreb, der kunde føre ud over den atomistiske Psykologi, som laa til Grund for Empirismen, havde han ved det samme Grundbegreb opnaaet en Opfattelse af Aandens Væsen, der førte ud over den spiritualistiske Dogmatismes tilsnegne Begreber (smgln. ovenfor § 8). Overfor Empirismen, der vilde betragte Aandens Enhed som et blot Resultat af de mangfoldige Indtryk, hævder han Enhedsvirksomheden som det aandelige Livs Grundpræg, der ikke kan forklares ved ydre Paavirkning alene; over for Spiritualismen, der vel har Øje for dette Grundpræg, men dogmatisk vil føre det tilbage til en mystisk Substants bag Bevidstheden, hævder han (i sin Kritik af den rationale Psykologi), at man fra Funktionen ikke har Ret til at slutte til Substanten, og at denne Slutning i hvert Tilfælde ikke kan føre til virkelig Erkendelse.³⁾ Kants Syntesebegreb udtrykker Grundform og Grundlov for det aandelige Liv, saa vidt vi

¹⁾ Smgln. min Psykologi. 3. Udg. p. 403.

²⁾ Eduard Grimm (Zur Geschichte des Erkenntnissproblems. Leipzig 1890. p. 584) ser i denne Fornægtelse en Indrømmelse fra Humes Side af det Ensidige i «Treatise». Men at Motivet afgjort var det ovenfor fremførte, ses tydeligt dels af Humes Selvbiografi, dels af det Brev, i hvilket Hume opfordrede sin Forlægger til at lade den Erklæring, i hvilken han fornægtede «Treatise», følge med «Inquiry». Letters of David Hume to William Strahan. Edited by C. Birkbeck Hill. Oxford 1888. p. 288 f. — Det var ogsaa af den sidst omtalte Grund, at Hume ikke lod «Dialogerne» udkomme i sin Levetid. Ibid. p. 330.

³⁾ Leibniz er den af de dogmatiske Filosofer, der kommer Syntesebegrebet nærmest, som naar han (Monadologie § 14) definerer «perception» saaledes: l'état passager qui enveloppe et représente une multitude dans l'unité ou dans la substance simple. — Leibniz bebrejdede Kartesianerne, at de ikke definerede hvad de forstod ved Tænken (∴ Bevidsthed). Hans egen Definition var, at Bevidsthed er Mangfoldighed udtrykt i en Enhed. (Philos. Schr. herausg. von Gerhardt. VII. p. 551). «Les ames sont des unités et les corps sont des multitudes, mais les unités ne laissent de représenter les multitudes . . . C'est dans cette réunion que consiste la nature admirable du sentiment.» (ibid. p. 542.)

Kunne kende det ad Erfaringens Vej. Han har derved givet Psykologien et vigtigt Synspunkt, en Maalestok ved Vurderingen af det aandelige Livs Udvikling, — og tillige nogle af dens vigtigste Problemer, ti den aandelige Enhed er ofte truet ved Elementernes Mangfoldighed og Modstrid. Særligt interessant er det at se, hvor højt Kant ved dette Begreb hæver sig over Oplysningstidens Fremhæven af det klart Bevidste og forstandsmæssigt Gennemskuede. Ti Syntesen ligger vel til Grund for Bevidstheden, men behøver ikke at mærkes af Bevidstheden selv. Den er Bevidsthedens stadige Betingelse, men ikke nødvendigvis dens Genstand. Den virker blindt, instinktmæssigt i vort inderste Væsen. Naar Kant i «Kritik der Urtheilskraft» (§ 46) definerer Geni som «den medfødte aandelige Evne, ved hvilken Naturen giver Regler for Kunsten», saa er det kun en speciel Anvendelse af Noget, som gælder for alt Bevidsthedsliv. Der er, om man vil, noget Genialt i ethvert bevidst Væsen, som hos dem, der særligt ere at kalde Genier, kun træder frem i højeste Potents. — Det Umiddelbare og Uvilkaarlige i det aandelige Liv bliver saaledes ved den Kantiske Opfattelse hævdet i sin Ret og Betydning som det stadige Grundlag. Kants Syntesebegreb har en langt mere omfattende Betydning end den han tillægger det i sin Erkendelsesteori, og det har i hvert Tilfælde mere blivende Værd end andre Bestanddele af hans Filosofi, som han selv satte nok saa højt.
